

II. RÁKÓCZI FERENC

EMLÉKIRATOK

(részletek)

LEVÉL AZ ÖRÖK IGAZSÁGHOZ

Ha azt hinném, hogy az emberi szellem sugallásai vezetnek - ó, Örök Igazság! -, bűnös vakmerőség volna neked ajánlani ezt a munkát. Mert a múltat, a jelent és a jövőt sokkal jobban ismered, mint én, s ezért örülségnek tekinteném, ha eltitkolnám előtted a tényeket, és bűnnek, ha hamis színben tüntetném fel azt, amit majd előadok. Csak a vágy, amit tőled kaptam, tanúságot tenni az Igazság mellett, csak az győzött meg arról, hogy szándékomnak is ez a forrása: mert nem lehet hozzád méltóbbat ajánlani neked, mint a te művedet, amelyik a te dicsőségedre és magasztalásodra készült.

Távol legyen tőlem az a könnyelmű és vakmerő gondolat, hogy e munka bevezetésében azt jelezsem: minden, amit írtam, tőled eredt. De talán megfelel a te isteni szellemednek, bár nem közvetlenül te végeztetted velem, mert hiszen a legnagyobb része mindannak, amit megírok, a bűnös vágyakozás műve, s ezt soha nem tudom eléggé fájlalni. A szívem mindezt részletesen feltárta előtted *Vallomásaim*-ban: de nem szűnik meg sóhajtozni, mert bűnöm mindig szemem előtt lebeg. De illenék-e felidézni előtted szennyeimet és azokat a cselekedeteket, melyek legnagyobb részét nem vezette más elv, mint az emberi szellem ösztöne, amelynek alapja a hiúság, a gőg és a világi szellem? Mindezek a te ellenségeid, s mindezek olyan műveket teremtettek, amelyek bennem futottak össze, mint az önszeretet és a világi dicsőség céljában. Dicsőíteném-e magamat bűnös felfuvalkodottságom műveivel? Kívánnám-e itt felvázolni azt, amit véres könnyekkel kellene megsiratni? Végül keresném-e az utókorban azt az emlékezetet és azt a halhatatlan nevet, amely a világi fejedelmek bálványja? Egyedül te tudod, hogy ezek az utálatos indítókokok nincsenek meg bennem. Ezért választottam vezetőmnnek a meztelen igazságot, s ezért merem - ó, Örök Igazság! - neked ajánlani ezt a művet.

Ez magába foglalja majd rövid és nem túlzó történetét mindannak, amit cselekedtem. *Vallomásaim* könyveiben feltártam neked az emberek előtt szívem belsejét. Itt az embereknek mondom el Teelőtted külső tetteimet. Az emberek *Vallomásaim*-ból megtudják majd, milyen indítókokok hajtottak a cselekvésre; ebből a könyvből megismerik azt, amit tettem. Nem kívánok semmi egyebet, mint hogy *Vallomásaim*-at olvasva felismerjék, hogy bűnös vagyok, te pedig inkább irgalommal, mint igazsággal telt Isten: gyöngéd apa vagy, én pedig tékozló fiú.

Lássák tehát és ismerjék meg e munka olvasása közben, mit kell hinniök a magyar ügyekről. Nyelvem szabad lesz Teelőtted, ó, szívem Világossága. Mert a te jóságod megbocsátja emlékezetem kihagyásait, melyeket helyesbíteni lehet majd a jegyzőkönyvekből, okmányokból, levelekből és az alattam szolgálók jelentéseiből. Mindezeket levéltáram őrzi, s az utókor ezek alapján a könyvhöz hozzátehet még sok részletet, vagy helyreigazíthatja azt, amit nem a maga helyén adtam elő. Ami pedig azt illeti, hogy mit érzek azokkal kapcsolatban, akik akkor alárendeltjeim vagy alattvalóim voltak, elhatároztam, hogy megvetem az emberek ítéletét, mert Előtted kell szólnom. Minthogy pedig egyetlen fejedelem sem tudta kikerülni az emberek ítéletét, szerencsésebbnek tekintem azokat, akik megvetették ezt az ítéletet és lelkiismeretük szava szerint cselekedtek, mint a többiek, akik egy hamis politika alapelveire és szabályaira támaszkodva igyekeztek ezt az ítéletet kiengesztelni vagy követni. Tudom, hogy menteni fogok majd sok mindent, amit a nép hangja elítélt. És hogy elítélek majd olyat, amit a köznép tudatlansága dicsért vagy tisztelt. Azt, amit elő kell adnom, mindig Te ítéld meg, ó, Örök Igazság! Téged illet a dicsőség mindazért, amit majd az olvasó jónak vagy helyesnek tart, minthogy a teremtmény jósága és igazsága csak a Teremtőtől származhatik. Ezért őszintén meg kell vallanom, hogy mindaz a jótétemény, amellyel engem, erre méltatlant megajándékozott, a Teremtő tulajdona, s ezért egyedül őt kell dicsérni.

E mű tárgya és összefüggése megkivánná, hogy előadjam idegen királyságok, különösen Lengyelország állapotát. De minthogy kevés biztos tudomásom van arról, ami történt, elbizakodottság volna, ha összevegyíteném azt, amit tudok és amit nem tudok; ezért egyáltalán nem írok mások cselekedeteiről, és csak annyiban adom elő az események okait, amennyiben eredetük énbennem van. És minthogy a történelem lényege ebből áll, a lehető legegyszerűbben részletezem majd, hogy kiderüljön, melyek voltak sötét tudatlanságom, és melyek a Te isteni világosságod művei. És mint ahogy nem emlékszem, hogy szántsándékkal bárkivel szemben is színleltem vagy csaltam volna, teljes alázattal bevallom, hogy sokszor cselekedtem meggondolatlanul, és még gyakrabban körültekintés híján. A szellem és az emberi előrelátás hány termékét találja majd az utókor külföldi alkudozásaimban, és milyen bizonytalanoknak és túl kiterjedteknek látja majd mindet, ha nem vizsgálja figyelemmel a kor körülményeit és mindazoknak a fejedelmeknek és udvaroknak a szellemét, amelyekkel tárgyalni kellett. Némely tárgyaláson talán hátrányosnak tűnik föl majd az ortodox vallásra, de nem a hazára, melynek felszabadítása az idegen járom alól első és legfontosabb célom volt. Meg voltam győződve róla, hogy ha erdélyi fejedelemségem békés birtokába jutok, olyan szükségszerű befolyásom lesz a leendő magyar király tanácsában, hogy ellensúlyozhatom az ortodox vallással ellenkező tanácsokat. Reméltem, hogy az idők folyamán helyreállítom a lelkek egységét, s így szelíd és békés utakon visszavezethetem az elkülönült vallásokat az igazi katolikus egységbe.

A te tanácsodnak tulajdonítanám ezt - ó, Örök Igazság! -, ha tőled kértem volna világosságot a cselekedeteimhez. De minthogy az idő legnagyobb részében nem gondolkoztam másképpen, mint magamban bízva és saját okosságomra támaszkodva - méltányos, hogy alázatosan elismerjem elbizakodottságomat és a te igazságodat, amiért örök törvényeid szerint másképpen és üdvösségem szempontjából előnyösebben határoztál.

A te segítségedet és világosságodat kérem tehát, hogy ne tévelyedjek el, tőled eltávolodván. Hogy mindig megbánjam azokat a cselekedeteimet, amelyeknek célja nem te voltál. Hogy mindazt előadjam, amit nem szégyelltem a te jelenlétedben megtenni. A te munkád lesz, ha segítesz legyőzni az önszeretetet és az emberi méltóságérzést, amelyek azelőtt bálványaim voltak, s amelyekre többször tekintettem cselekedeteim közben, mint Terád. Fogadd tiszta szándékomat, hogy mindabban, amit cselekedtem, a tiszta igazságot akarom elmondani. Hiszem, hogy ez az igazság belőled sugárzik, s az utókor majd téged dicsőít érte, és megtanul különbséget tenni az igaz és a hamis között. Mindazok pedig, akik e könyvet olvassák, egyedül Téged magasztaljanak, és lássák világosan az én méltatlanságomat és hálátlanságomat.

**RÁKÓCZI FERENC FEJEDELEM EMLÉKIRATAI
A MAGYARORSZÁGI HÁBORÚRÓL,
1703-TÓL ANNAK VÉGÉIG**

Nem szándékom itt előadni a magyar nemzet történetét, sem részletezni, mi történt vele, mióta törvényekkel biztosított szabadságaitól megfosztották, és egy idegen nemzet uralma alá vetették. Bűnei hozták rá idegen fejedelmek vasvesszőjét, amellyel Isten igazsága megfenyítette - annyira, hogy az ország minden rendje érezte csapásait. A törvényt nem ismerő uralomvágy mindenre kiterjedt. A közös bajokat, amelyek ellen a nemzet küzdött, könnyen vettem mindaddig, amíg az ifjúság kicsapongásai közben öt évet töltöttem Csehországban, a többbit Olaszországban vagy a bécsi udvarnál. De aztán újra letelepedtem hazámban, amelynek sok magán sérelme és még inkább közös sérelme jobban megéreztettem velem, milyen elnyomás alatt nyögött a haza. Minthogy mindezt előadtam már *Vallomásaim* első könyvében, itt nem ismétlem meg. Ugyanez okból nem idézem vissza azt sem, mit tettek velem, s mi történt fogságom előtt, fogságom alatt és szabadulásom után, minthogy ezek legnagyobb részben egy magánszemélynek, egy szabadságot szerető polgárnak a tettei, hanem áttérek arra, amit a háború folyamán cselekedtem mint nyilvánosan szereplő személyiség.

Egyáltalán nem félek kijelenteni előtted - ó, Örök Igazság, akinek ezeket az *Emlékiratok*-at ajánlottam! -, hogy minden cselekedetem célja kizárólag a szabadság szeretete volt, és az a vágy, hogy hazámat az idegen járom alól felszabadítsam. Nem a bosszúvágy indított erre, nem is koronát vagy fejedelemséget akartam szerezni, nem is a kormányzáshoz volt kedvem: kizárólag az a hiú dicsőség vezérelt, hogy eleget tegyek kötelességemnek hazám iránt - és a világi becsület, amelynek forrása természetes nagylelkűségem volt, az munkált bennem bűnös módon veled szemben, ó, Istenem, mert hiszen e különböző indítóokok mind magamra vonatkoztak és önmagamban végződtek.

Amint a börtönből kiszabadultam és Varsóban Bercsényi gróf személyében hozzám hasonló sorsú bajtársra akadtam, minden tanácskozásunk oda irányult, hogy hazánk hasznára fordítsuk az Európát fenyegető nagy háború körülményeit. De ez a gróf akkor már csalódott Ágost lengyel királyba vetett reményében, és sem tanácsot, sem segítséget nem talált. Nem maradt más reményem, mint a francia király támogatása és segítsége az ösömmel, I. Györggyel kötött szerződés értelmében, amely utódaira is kiterjedt, és így megválasztás esetén biztosította családom számára az erdélyi fejedelemséget. Nem volt birtokomban a Franciaországgal kötött szövetség eredeti okmánya, sem pedig a svédekkel kötött hasonló szerződés, mégis azzal biztattam magam, hogy e megállapodások emléke indítóokot szolgáltathat nekik, és hogy az ügyek állása még többet eredményezhet. Ezért erre az alapra támaszkodva nyilatkoztam du Héron márkinak, Franciaország akkori követének a lengyel udvarnál; kértem őt, fejtse ki szándékamat urának, a királynak. Még a börtönből való szabadulásom és Lengyelországba érkezésem előtt Bercsényi gróf felvilágosította a lengyel királyt és a nevezett követet, milyen eszközökkel és lehetőségekkel lehetne háborút kezdeni Magyarországon, és milyen előnyök származnának ebből; ennél fogva ezt a követet már megnyerte tervünknek.

De minthogy a Legkeresztényebb Király a spanyol király nevében Olaszországban megkezdett háborút egy időközben elég időszerűtlennek bizonyult tanács következtében még nem üzente meg hivatalosan, a követ jelentette nekem, hogy ura, a király ez okból nem vehet engem nyíltan pártfogásába, de azért mindent megtesz, ami szükséges személyem megvédésére, s hogy meg kell várni, amíg a háború kitör Franciaország és a császár között, és mindaddig el kell rejtőznöm Lengyelország néhány nagyurának barátságos védelme alatt. Ez az ajánlat már az ügyek kezdetén felfedte előttem, milyen kevés súlya volt a fent említett szövetség emlékének. De a lengyel király és az ország főurainak legnagyobb része a császár pártján állt, s ezért

számomra minden veszéllyel volt tele. Rá kellett bíznom magamat a követ tanácsaira. Ő nagy őszinteséggel és éber buzgalommal látott személyem biztosításához, és azt hitte, nem találhat a Franciaország érdekeihez vonzódó nagyok között olyasvalakit, akire több bátorsággal bízhatná személyemet, mint a belzi palatinus feleségére, aki az utolsó királyválasztás folyamán odaadó híve volt Conti herceg pártjának. E hölgy szelleme, férfias bátorsága és nagylelkűsége meghazudtolta nemét. De minthogy ő Csehországban tartózkodott, a karlsbadi fürdőben, elhatároztuk, hogy megvárjuk visszajövetelét, elrejtőzve Męciński kapitány vagy sztarosztja birtokán, aki nagy barátja volt Bercsényi grófnak. Mindketten körülbelül négy hétig maradtunk a miński kastélyban, egészen a belzi palatinus feleségének visszatértéig; aztán anélkül, hogy bárki is tudott volna rólunk, visszamentünk Varsóba.

Két év múlva du Héron márkit, az én odaadó barátomat hirtelen letartóztatták Varsóban, és a lengyel király parancsára visszaküldték Franciaországba, mert az a gyanú merült fel ellene, hogy levelezett a svéd királlyal. Tisztének betöltéséig a lengyelországi ügyek intézésére a Danckában székelő Bonnac márkit jelölték ki. Ő már parancsot kapott urától, a királytól, hogy viseljen rám gondot és adjon évi segélyül nekem tizenkétezer, Bercsényi grófnak nyolcezer francia livre-t. De ami a lényeges ügyet illeti, a Magyarországon indítandó háborút, e tekintetben minden lassan ment, minthogy számomra ismeretlen követtel kellett tárgyalnom, és a francia udvar még csak nem is remélte, hogy végre lehet hajtani azt, amit feléje terjesztettem.

Javaslataim ezek voltak: 1. Tartsanak készenlétben Danckában pénzt, tiszteket és mindenfajta fegyvert, amit rendelkezésemre bocsáthatnak. 2. Ösztönözzék Lengyelország nagyjait, hogy állítsanak négyezer lovast és ugyanannyi gyalogost, akikkel behatolhassak Magyarországra; mert ebben a királyságban akkoriban nem voltak császári csapatok, a helyőrségeket hiányosan látták el, a várakat és erődöket rosszul őrizték, s így könnyen biztathattam magam azzal, hogy a nép és a nemesség megmozdul majd, és segítségükkel megszerezhetem az erősségeket. Azt reméltem, hogy seregem egyesülhet a bajor választófejedelem seregével, és az ország beleegyezésével ezt a fejedelmet emelhetem Magyarország trónjára. Ő már akkor elfoglalta Linz és Passau városát Felső-Ausztriában.

Ezeket a terveket felterjesztettem a lehetőségeket és előnyöket kimutató felvilágosításokkal együtt de minthogy a miniszter és az udvar, akik tárgyalták, semmit sem tudtak Magyarország ügyeiről, alig tartották lehetségesnek. Nem vetették el, de azt hitték, hogy mindezek a tervek kétségbeesésből vagy pedig minden végülethez vonzódó szándékokból erednek. A kivétel megkönnyítésére hozzátettem: hasznos volna, ha a francia király valamilyen eszközzel rábírná a törököket, hogy támogassák Thökölyt. Így múlt el lengyel száműzetésem két éve, nagy lassúsággal vitatva hasonló javaslatokat.

Eközben a magyar népet túrhetetlen követelésekkel és adóemelésekkel nyomorgatták. Elrendelték, hogy a vármegyék állítsanak tizenkétezer embert, akiket majd Olaszországba és a Birodalomba küldenek. Az ország bővelkedik sóban, mégis a rá kivetett vámok következtében annyira megnövekedett a só ára, hogy a szegény nép kénytelen volt kenyerét só nélkül enni. E sok szenvedéshez járult még a vámhivatalokban és az adókivetésnél elkövetett rengeteg visszaélés meg mindenfajta csalás: az öröket megkettőzték, s ezek oly mértékben kegyetlenkedtek, hogy azok, akik a rendeleteket megszegték, a büntetéstől és fenyítéstől való félelmükben és elvesztve minden reményüket a kegyelemre, kénytelenek voltak bujdosni az erdőkben és hegyekben. Munkácsi hercegségem jobbágysai is ezek között voltak. Ők voltak az elsők, akik ez év kora tavaszán követeket küldtek Lengyelországba, egy Bige László nevű embert egy orosz pappal, megtudakolni, vajon élek-e még. A határon bolyongtak, s amikor végül bizonytalan hírekből meghallották, hogy Brezánban él néhány magyar, arrafelé vették útjukat, és ott hosszú keresés után megtaláltak engem. Előadták nekem a nép végső nyomorát, a kétségbe-

esést, amely arra kényszeríti őket, hogy fegyvert fogjanak, ha állapotukat megszanom és bármiféle segítséget ígérek nekik. Hogy csak kisszámú császári csapat tartózkodik az országban a helyőrségek kivételével; hogy a Montecuccoli-ezred már meg is kapta a parancsot az indulásra, és útban van Olaszország felé, s ezért, ha bármilyen kis segítséget nyújtanának nekik, könnyű volna fegyverfogásra bírni a lakosságot; hogy a nemesség kétségkívül csatlakozna a vármegyék állította csapatokhoz, amelyek ez idő szerint szétszóródtak az egész országban, mert erőszakkal besorozták őket, és el kellett hagyniok hazájukat és tűzhelyeiket; hogy mindennek következtében minél hamarabb kilátásba kell helyezni a segítyt, mert különben azok, akik alkalmasak a fegyverfogásra, kénytelenek volnának elhagyni az országot.

Ezek voltak a nép kevésbé megfontolt előterjesztései. Oktalanság lett volna rájuk támaszkodni, de nem lett volna helyes egészen elvetni őket. Ezért, miután tanácskoztunk Bercsényi gróffal, elhatároztuk, hogy részünkről is elküldünk egy embert, aki megtudakolja, mennyi az igazság abban, amit nekünk előadtak, s különösen, hogy bizonyosságot szerezzen a tiszántúli nép hajlamáról és titkos megmozdulásairól. E célra a gróf lovását választottuk, egy természettől fogva elég tehetséges és hűséges fiatal embert; neki kellett biztosítania a népet arról, hogy még élek, a közelben, s hajlandó vagyok segíteni őket, ha készséget, engedelmességet, tevékenységet és hűséget remélhetek. Ez az ember két hónap alatt bejárta birtokaim legnagyobb részét és a tiszántúli vidéket. A nép Pap Mihályt adta melléje kísérőül. Alig tudta elmondani a szeretetnek és örömmel azokat a jeleket, amelyekkel mindenütt fogadták; s hogy ennek következtében csak parancsokat és zászlókat kell küldeni, és ez a fej nélküli sokaság hadsereggé alakul, mert egy része, amelyik nem tudta már elszenvedni nyomorát és kivárni e nyomor enyhítését, visszavonult a hegyekbe, ahol parancsaimra vár.

Mínt hogy az ügyek ilyen háborgó állapotban voltak, s a nép hajlamra a tanúsított örömből ítélve ilyen kedvező volt, úgy döntöttünk, hogy ki kell használnunk a lelkek hevülését, és néhány zászlót és hadi jelvényt kell nekik megbízottainkkal elküldeni nyílt levelek kíséretében, aláírással és Bercsényi gróf aláírásával ellátva, s ezekben segítyt kell ígérnünk nekik. Szigorúan meghagytuk, hogy újabb parancsainkig ki ne bontsák ezeket a zászlókat, ne fosztogassák a nemességet, hanem igyekezzenek hadicsellel elfoglalni néhány helyet, amelyet a németek rosszul őriznek. Így elküldvén megbízottainkat, felkerestük barátainkat, Wiśniowiecki herceget és Potocki kijevi palatínust, hogy birtokaimat elzálogosítva néhány segítő csapatot kapjunk tőlük. Miután ez az utunk sikerrel járt, helyesnek tartottam hogy Bercsényi gróf utazzék Varsóban, s onnan - ha szükséges - Danckába, ahol értekezzék Bonnac márkival, tudósítsa őt mindarról, amit már tettünk, s kérje meg, hogy jelentős pénzüsszeggel segítsen egy ilyen fontos vállalkozást, amelynek még nagy következményei lehetnek. Elhatároztam, hogy utazása alatt Oleszycén maradok a belzi palatínus feleségénél, hogy közelebb legyek, és titkos utakon irányíthassam a Magyarországon megkezdett ügyeket, s a nép forró indulatát a közeli segítség reményével féken tartsam.

Körülbelül tizenöt nappal Bercsényi gróf elutazása után, az említett palatínusné kíséretében meglátogattam drozdowicei birtokán Kątski podóliai palatínust, tüzérségi tábornokot, bizalmas barátunkat. A palatínához érkezett levelekből megtudtam, hogy több magyar nemes jött Lembergbe; féltem, hogy érkezésük célja kitudódik, s ezért helyesebbnek tartottam Drozdowicéra hívni őket. Előadták, hogy megbízottaink érkezése után és a zászlókat meglátva az egész nép - támogatásom reményétől föllelkesítve -, nem tudta megállni, hogy fegyvert ne ragadjon, és közös lélekkel össze ne fogjon felszabadítani hazáját és családját az idegen járom alól. Élükön Majos István állt, aki nemrég jött Pap Mihállyal együtt. Ez egy bátor, de szegény nemesember volt. Előadta, hogy a népből több ezren fegyvert fogtak, s a határon érkezésemre várnak; s ezért az ő nevükben is kértek engem, ne hagyjak cserben ilyen sokaságot, mely csak az én segítségemben bízva és reménykedve szánta el magát a legvégsőkre, és nem hiányzik se szívük,

se bátorságuk ahhoz, hogy pontosan végrehajtsák parancsaimat, de vezérre van szükségük, aki felhasználja lelkeségüket és gyűlöletüket; hogy számuk naponta növekszik, és nem maradhatnak már soká tétlenül. Azért küldték el őt társaival együtt, hogy engem hozzájuk kísérjen vagy új parancsokat vigyen nekik. Íme, ebből állott ennek a fölkelt népnek üzenete, mely egy idő óta Máramaros, Ugocsa és Szatmár megyék határán fosztogatta a nemességet, a templomokat, a malmokat, miután parancsom és szándékom ellenére kibontották nekik küldött zászlóimat.

Már megtettem az út felét, amikor Drohobyczon, egynapi járásra a magyar határtól futárok érkeztek és előadták, hogy ezt a vezérek és örök nélküli, borba és álomba merült fegyveres népséget Károlyi Máramaros megyében, Dolhánál szétverte, zászlóikat is elvesztették, s a szanaszét menekülők a szomszédos hegyekbe vonultak vissza, és ott parancsaimat várják.

Így ilyen szerencsétlenül kezdődött a magyarországi háború, amelybe - önként bevallom - az okosság minden szabálya ellenére fogtam. Csak egy fiatalember hevesége és a haza szeretete lelkesített. Még visszavonulhattam volna, és volt is rá nagy okom. De bátorított és erősített az a szándék, hogy megérdemljem a nép bizalmát és szeretetét, és kitűzött céloban szilárdan bízva elküldtem Kálnássy Istvánt Wiśniowiecki herceghez és Potocki kijevi palatínushoz, hogy sürgesse a várt segítséget. Elhatároztam tehát, hogy folytatom utamat, s a szétszórt népet újra összegyűjtve, a lengyel határon rejtőzve várom meg a segélycsapatok érkezését, és nem hagyom kialudni a nép szívében lánggra kapott tüzet. Azt mondták nekem, könnyű összegyűjteni a szétverteket, sőt munkácsi hercegségemben ötezer gyalogos és ötszáz lovas várja jöttömet az ország határán.

Másnap folytattam utamat és egy Skole nevű faluhoz értem Lengyelországban - mint már említettem - a podóliai palatínus katonáinak kíséretében, akiket azzal az ürüggyel küldtek velem, hogy behajtsák a tüzérség pénzének hátralékát.

Skole lakói azonban utamat állták. De a szóváltás közben egy zsidó felismert, s a vita örömmé meg udvariassággá változott. Érkezésem hírére előjött egy Petronius Kamiński nevű derék öregember - az orosz szerzetesek szomszédos kolostorának főnöke, aki engem valaha még mint gyermeket a karján hordozott -, örömkönyeket ontott láttomra, nem tudott betelni látásommal, és elkísért egészen a határig.

Elrendeltem, vezessék hozzám a hegy túlsó oldalán tartózkodó csapatokat. Dél tájban érkeztek, botokkal és kaszákkal felfegyverezve. Ötszáz ember helyett alig volt kétszáz gyalogos, rossz parasztpuskákkal felszerelve, és ötven lovas. Vezérük Esze Tamás volt, egy paraszt, tarpai jobbágyom, és Kis Albert, bűneiért körözött tolvaj és gonosztevő.

Puskák hiányában kardokkal, és vasvillákkal és kaszákkal fegyverkeztek fel, és kijelentették, hogy velem akarnak élni-halni.

Csapataim létszáma néhány nap alatt háromezer emberre emelkedett. Erejüket túlbecsülő paraszti lelkesedésük is napról napra növekedett. Kihasználva tehát jobbágyaim jóakarátát, könnyűszerrel rábeszéltem őket, hogy engedjék át igáslovaikat, és így növeljük meg a lovasok számát. Így tehát parasztpuskákkal felfegyverzett lovasságom hamarosan megnőtt háromszáz emberre, s a hírnév, amely mindig megnagyítja a dolgokat, ezt a számot ezerre emelte.

Míg a határon ez történt, Károlyi a dolhai vállalkozás felett érzett örömeiben és büszkeségében elvitte a bécsi udvarhoz az ez alkalommal zsákmányolt öt lobogót mint hűsége zálogát és hiteles tanúságát annak, hogy szétverte a felkelőket. A győzelem e jelei láttára az udvarnak nem maradt többé kétsége afelől, hogy teljesen megszűnt a népmozgalom, amelyet én szítottam vagy csak a saját kétségbeesésük. Ezért hát elrendelték, hogy a Montecuccoli-ezred, az

egyedüli csapat, mely a helyőrségeken kívül Magyarországon tartózkodott, folytassa útját Olaszország felé.

Miután hadaink száma és bátorsága így megnövekedett - mint már említettem -, átléptem Magyarország határát, mint Caesar a Rubicont. Kis hadseregem napról napra nőtt, a szomszéd megyék nemessége is hozzám szított, és elküldte a legszegényebb nemeseket, hogy tudakozódjanak hadaim állapotáról és szándékaimról. Egyesek figyelmeztettek a rám váró veszedelemre, hogy a németek orgyilkosokat küldtek megöléseimre, mások hírül adták, hogy a Montecuccolizred vértesei Ungvárra érkeztek. Ezt a hírt megerősítette egy nemrég érkezett nemesember is, aki néhány napig együtt utazott a nevezett ezreddel. Nem kételkedtem tehát e hír igazságában. De nagyon súlyos következményű lépésnek tartottam egyetlen ezred közeledtének első neszére hirtelen visszavonulni olyan haddal, amelyről mindenütt azt hitték, hogy tízezer embert tesz ki. Ez a félénk mozdulat egyképpen lehangolhatta volna a népet és a csapatokat. Másrészt azt kellett hinnem, hogy veszélyesebb egy szalmatetős faházakkal teli, mindenfelől nyílt helységben, a valóságban a legjobb esetben is parasztpuskákkal felszerelt háromezer gyalogossal és ötszáz lovassal bevárni egy ezerkétszáz vérteseiből álló hadat, és így kitenni személyemet és hazám érdekeit a végső veszélynek.

Nagy szükségem volt hát jó tanácsra, hogy egyrészt megőrizhessem a katonák bátorságát meg a saját erejükről alkotott jó véleményüket, másrészt kikerüljem a sürgető veszedelmet. Üdvös tanácsot csak magamtól várhattam. Mindenfelé portyákat és kémeket küldtem és elhatároztam, hogy eltitkolom a németek közeledtének híret, s az éjszaka folyamán a nép teljesen fegyvertelen részét elküldöm a hegyek közé a várostól két mérföldre fekvő szentmiklósi várhoz azzal az ürüggyel, hogy majd parancsomra az erdőkön át járják körül az erősséget, és hátul jöjjenek aztán vissza. Így a várbeliek azt hiszik majd, hogy új csapatok érkeztek. Igazi okom azonban az volt, hogy e színlelt ürüggyel eltávolítsam a teljesen fegyverteleneket, tehát hadam legnagyobb részét, s aztán, majd ha megtudom a mindenfelé kiküldött portyáktól a németek közeledtét, lesz ürügyem a visszavonulásra, mintha csapataim nagyobb részével akarnék egyesülni, és így a nép szemében ez az egyesülő mozdulatom nem tűnik majd félelem okozta visszavonulásnak. A jobban fölfegyverzetek egy kis részét visszatartottam magamnál, aztán lepihentem.

Másnap hajnalban, amikor az aznapi őrség éppen indult felváltani azokat, akik este visszahúzódtak a város alatt folyó Latorca szigetére, és már a vizen is átkeltek, hogy elfoglalják nappali őrhelyüket, és a magaslatokra felállították az őrszemeket is - egy ellenséges svadronra bukkantak, az megtámadta és visszanyomta őket.

Fölbátorítottam az enyéimet, menetoszlopokba állítottam őket anélkül, hogy nagyon ügyeltem volna a rendre, mert hiszen úgymint képtelenek voltak a sorokat betartani. A németek a házamon túl felgyújtották a házakat. A szél füstbe borított mindent, és ezt javunkra fordítottam. De amikor a tér közepére értem, oszlopom vége ingadozni kezdett, és vissza akart fordulni. Megállítottam az oszlop elejét, újra bátorítottam őket, és menetünk megindult a svadron szemé láttára. De az meg se mozdult, nyilván arra számított, hogy a hátvédre veti magát akkor, amikor majd elöl is megtámadnak minket. Én az oszlop közepére lovagoltam körülbelül tizenöt lovassal, akik hajlandók voltak mindennel szembeszállni, ami bennünket érhet. Egy közkatona közeledett felém, és azt tanácsolta forduljunk a folyó felé, ott tud egy gázlót, melyen a gyalogság könnyűszerrel átkelhet, és elérheti a szemben levő Oroszvég falu sövényét, onnan pedig a szőlőket és az erdő borította magas hegyeket. Egy percnyi habozás nélkül elfogadtam ezt a tanácsot. Az ellenség már bekerítette a várost, az volt a szándéka, hogy benne éget minket, és ráadásul még gyalogságot is várt a várból. Nagyon zavarba jött, amikor látta, hogy átkelünk a folyón. Néhány svadron utánunk is jött, de akkor már áthaladtunk a sövényeken, ahonnan

kényelmesen eljutottunk a szőlődombokra. A szőlődombok tetején megállítottam csapataimat, és ekkor megláttuk a várból menetelő gyalogságot tábori ágyúkkal, s a mezőkre torkolló utcákon svadronokba sorakozott Montecuccoli-ezredet. Siettettem a menetet, hogy elérjem a lengyel határt, mert féltem, hogy vagy a németek, vagy a szomszéd Máramaros megye nemessége elvágják azt a három utat, mely a Latorca, a Kispinnye és a Nagypinnye völgyeiben húzódik. Így kétnapi menetelés után szerencsésen megérkeztem Zavadvára, egy birtokomhoz tartozó faluba, mely a lengyel határon fekszik. Néhány nap múlva megérkezésem híre megszüntette a nép szomorúságát, a szerencsétleneket nagy öröm fogta el, és kezdtek megint körém gyűlni.

A németek büszkéek voltak győzelmükre, a vár ágyúinak védelme alatt táboroztak, de nem tartották helyénvalónak, hogy engem a hegyekben üldözzenek. Június hava ilyen bosszantó események között telt el. Június vége felé jól felszerelt magyar lovasok vonultak el fényes nappal a vár és a Montecuccoli-ezred szeme láttára, és csatlakoztak hozzánk. Ez a csapat jó katonákból állt, és el volt látva mindazzal a zsákmánnyal, amelyet már régebben ejtett a tiszántúli síkság lakosai között és a nemesség házaiban. De a vármegyék bandériumai üldözték őket, ők nem tudtak ellenállni a síkságon, és ezért visszavonultak felénk. Az idők folyamán e csapat legnagyobb része levetkőzte a rablók vadságát, emberségesebbé és rendezettebbé vált, és katonai rangokat és fokozatokat érdemelt ki magának. Kis idő múlva Bercsényi gróf szerencsésen befejezte varsói útját, magával hozott a kijevei palatínustól két század románt és két század dragonyost, Wiśniowiecki hercegtől pedig másik két századot, ezekkel együtt hozzánk csatlakozott.

A nép e jelentéktelen segítségtől felbátorodott, mert remélte, hogy még nagyobb segítséget is kap, és mert a gróf pénzt is hozott magával. A francia követ arról biztosított, hogy nemsokára ötezer zecchinót küld nekünk. Szétosztottam a katonák között egy havi zsoldot, hogy ezáltal jobban tudjam őket engedelmségre szoktatni és megtartani őket zászlóim alatt. A fent említett magyar lovasok hírül hozták, hogy az Alföldön az egész nép türelmetlenül várja jöttömet, és arra kérnek, igyekezzem bármi módon átkelni a Tiszán. Minthogy a hegyek között semmi reményem sem volt arra, hogy a lovasságot szaporíthatom, javaslatunk célszerűnek látszott, de nehéz volt mintegy négyszáz lovassal és kétezer nagyon rosszul fölfegyverzett gyalogossal - mert csak ennyi maradt azután, hogy a városban rajtam ütöttek - leszállni az Alföldre és magunk mögött hagyni a Montecuccoli-ezredet. A Borsova, Tisza és Szamos folyók megáradtak, sárral és mocsárral borították a síkságokat, ligeteket és erdőket, s így a folyók ágya megközelíthetetlen volt. De ezeket a nehézségeket legyőzte a katonák bátorsága és a szükségyszerűség. Ugyanis nem lehetett volna tovább a határon tartani a Lengyelországból jött csapatokat. Július vége felé biztos forrásokból megtudtam, hogy Bereg és Ugocsa megyék nemessége, száz német gyalogossal Szatmár helyőrségéből és ugyanannyi lovassal a Montecuccoli-ezredből, Tiszabecs falunál foglalt állást Csáky István, a két nevezett vármegye főispánjának parancsnoksága alatt. Az volt a szándékuk, hogy megakadályozzák a folyón való átkelésemet. E csapatok egyik része Beregszászban, az én városomban szállt meg, a folyón innen. Elhatároztam, hogy nagy gyorsasággal és titkon nyomulok előre a szomszédos hegyek és erdők rejtekútjain át, és megtámadom őket. Előbb zűrzavart akartam okozni e seregben, hogy hatalmamba kerítsem az átkelésre készenlétben tartott hajókat. Hajnalban megindultunk, és a rá következő, nagyon esős éjszakán csak néhány órát pihentünk, aztán a lovassággal megérkeztem Beregszász közelébe. Ott megtudtam, hogy csak huszonöt német és ugyanannyi magyar lovas kelt át a folyón, a többiek a túlsó parton maradtak azzal a szándékkal, hogy szemmel tartanak, mert a hír rendkívüli módon megnagyította seregemet. Hogy ezek meg ne menekülhessenek, elhatároztam, hogy hatalmamba kerítem azt a gázlót, amelyet tizenöt elsáncolt német gyalogos őrzött. Gyalogságom a sárral borított utak kényelmetlensége miatt

még nem csatlakozhatott hozzám, de magyar lovasaim elfoglalták ezt a sáncot. Ezalatt a németekből és magyarokból álló portya visszafelé közeledett, mit sem sejtve arról, ami történt. Csapatokat állítottam lesbe a bekerítésükre. De a németek felfedezték ezeket és amikor látták, hogy nem menekülhetnek, a folyó egyik kanyarulata mögé vonultak vissza. Ott nemcsak a német lovasság és gyalogság és a folyón túl elhelyezett megyei hadak tüze védte őket, hanem még további segítséget is küldtek nekik, s ezek a part fedezékeiből biztonságban célozhattak. Azok a magyar lovasok, akiről említettem már, hogy Zavadvánál csatlakoztak hozzám, nagy bátorsággal megtámadták őket. De félttem, hogy elvesztem e legvitézebbeket közülük, s ezért elhatároztam, hogy a gyalogság megérkeztéig abbahagyom a támadást. De addigra ez a lovasság zárt sorokban támadva szétszórta az ellenséget: egyik része a Tiszának szaladt és belefutott a mocsárba, a többiek futással akartak menekülni. Ezeket elfogták vagy megölték.

Ez volt az első, habár jelentéktelen összecsapás. A magyar lovasok bátorságát még a németek is megcsodálták. Amint esteledett, visszavonultam a szomszédos Vári nevű városba. Az volt a szándékom, hogy a várost kettészelő Borsova folyót teszem fedezékemmé. Kimerült lovasaim és a sáros utaktól elfáradt gyalogságom már kezdett lenyugodni, mikor a szomszédos kis városból, Beregszászból érkező menekülők hírül hozták, hogy a Montecuccoli-ezred már odaérkezett. Erre a hírre összegyűjtöttem csapataimat, lerontottam a hidat, öröket állítottam, de nem tudtam határozni, mihez fogjak, mert bár úgy látszott, hogy a Borsova patak fedez minket a Montecuccoli-ezreddel szemben, az az ellenség, amelyikkel napközben harcoltunk, mögöttünk volt és átkelhetett a Tiszán.

A kétélyekkel és bizonytalanságokkal teli tanácskozások közben, és miközben kétfelől fenyegetett támadás, leszállt az éjszaka és az előreküldött őrszemek jelentették, hogy a tiszántúli ellenség - Csáky gróf a németekkel és a megyei csapatokkal - hidat ver, mivel hallani az ácsolás zaját. De azok, akiket felderítésre Beregszász alá küldtem, jelentették, hogy ott csupán egy lovasszázad van, s azért jött, hogy megtudakolja, mi történik a Tisza mellett. Miután meghallották jöttünket, rögtön visszavonultak. Erről az oldalról tehát megszabadultunk a várható veszély fenyegetésétől, és az éjszaka hátralevő részét nyugalomban töltöttük. Virradatkor észrevettük, hogy a megyei csapatok, miután szétrombolták hajóikat, előttünk ismeretlen okokból szintén visszavonultak Szatmár felé, s a megyei nemesek minden irányba szétszóródva visszatértek házaikba. Később megtudtam, hogy ezt a rémületet a szökevény trombitás okozta, mert azt jelentette, hogy negyvenezer svéd és lengyel menetel ágyúkkal egyenesen Máramaros felé, hogy megostromolja Szatmárt. Ezt a hírt a nép költötte, hogy vágyainak hízelegjen vele, a trombitás pedig elhitte.

E siker után a vélemények megegyeztek abban, hogy meg kell kísérelnünk az átkelést a Tiszán. Előreküldtem Esze Tamást a folyó két partján fekvő falvakból gyűjtött ezredével, mi pedig követtük őt Namény felé. Az utakat annyira elborította a sár, a víz és a mocsár, hogy a gyalogságnak majdnem egész nap térdig vízben kellett gázolni. Másfél napi munkával átkeltünk a Tiszán - olyan sok gyalogos és lovas csatlakozott hozzánk, hogy néhány nap múlva egy nyolcezer emberből álló sereg látszatát keltettük.

Ez a hirtelen és lelkes parasztfelkelés megdöbentette a nemességet. Visszavonultak váraikba és védett házaikba. A parasztokat mélységes harag fűtötte uraik ellen, és elhajtották nyájaikat és gulyáikat azzal az ürüggyel, hogy a nemesek csupán azért húzódtak vissza váraikba, mert a németekhez szítanak. Így hát a megyei nemesség nem tudta, melyik pártra álljon, mert egyformán félt a néptől és a németektől.

Eközben Nagyvárad környékének lakói, akiket átkelésünk híre fellelkesített, Bóné András vezérlete alatt fegyvert fogtak. Lovasságuk négyezer emberre rúgott, gyalogságuk háromezerre. Diószegnél gyülekeztek, de néhány nap múlva a nagyváradi erőd közelében fekvő

Olaszi nevű város lakói meglepték táborukat, megverték és szétszórták őket. Vezérük Bóné, segítséget kért tőlem. Miután felismertem, hogy vereségüket saját hibájuk okozta, nem az ellenség ereje, helyesnek tartottam, ha sürgősen odaküldöm Bercsényi grófot egy lovas különítménnyel, hogy megnyugtassa őket, helyőrséget állítson föl Diószegen és a lovasságot táboromba vezesse. Én úgy színleltem, mintha egész hadammal a grófot követném, de Veréb-sár lakatlan mezőin vártam visszatértét. Vállalkozása csak néhány napig tartott. Visszatértekor körülbelül hármezer lovast hozott magával, akiket több joggal lehetett katonának nevezni, mint a többieket, minthogy nagy részük már a török háborúban szolgált. Különböző módokon sürgettem a hajdúvárosokat fegyverfogásra, de nem tudtam őket rábeszélni. Csak úgy mutatkoztak hajlandónak, ha elfoglalom Kállót, ahol a lakosságon kívül a helyőrség csak negyven németből állt. Így hát meg kellett kockáztatni ezt a vállalkozást, és inkább bekeríteni, mint ostromolni ezt a négy bástyájú erődítményt. És hogy amennyiben e vállalkozás késlekedik, ne mulasszam el a többi megyében kínálkozó kedvező alkalmat, Ilosvay Bálintot Máramaros megyébe küldtem két vagy három Bereg megyei zászlóaljjal.

Már Kálló alatt táboroztam, homokbuckák fedezéke mögött. Felderítettem az erődítményt, és rohamot határoztam el. A diószegi csapatok olyan dühvel támadták meg az erőd kapuját, hogy fejszecsapásokkal akarták bevenni. Ennek a vállalkozásnak semmi eredménye nem volt. Semmim se volt, ami az ostromhoz szükséges, és más eszköz híján az égő nyilakhoz folyamodtam, hogy ezekkel felgyújtsam a bástyához egészen közel álló házakat és istállókat. Jutalmat ígértem a lengyeleknek és románoknak, és akadtak is köztük vállalkozók. Csakugyan felgyújtottak egy házat, de ezt a tüzet hamar eloltották. Mégis, ez a tűz adott alkalmat a lakóknak arra, hogy a parancsnokló hadnagyot megadásra kényszerítsék. Ez a tiszt a negyven emberből álló helyőrséggel együtt pártomra állt. A várban négy kis ágyút és néhány mázsa lőport találtam. Ebből állt a tüzérségem.

Mindezek igazán szerencsés események voltak, de ha a háború alapelveinek szempontjából néztem hadaim állapotát, és hogy egy igen tapasztalt tábornok ötszáz lovassal visszavonult Szatmárra, úgy nagyon kellemetlen dolgokat lehetett előre látni. Mert ha a Munkács körül táborozó Montecuccoli-ezred csatlakozik Glöckelsperghez, és a Szamos folyó védelme mögött átkelnek a Tiszán, könnyen szétszórhatták volna fegyvertelen, tévelygő csapataimat, melyeket olyan tisztek vezettek, akik teljességgel tudatlanok voltak a hadtudomány és fegyelem tekintetében. Éppen olyan veszedelmesnek és oktalanságnak látszott tehát az időt vesztegetni a Szatmár melletti síkságon, amikor semmi reményem sincs arra, hogy birtokomba vehetem ezt a jól felszerelt és jól megerősített várat, mint ezt az ellenséges helyőrséget meghagyni a birtokomba vett megyék közepén és nem fogni más vállalkozásba. Miután ezeket az érveket mérlegeltem, elhatároztam, hogy közeledem Szatmárhoz, mert így könnyebben meg tudom akadályozni az ellenség egyesülését, és megvédhetem a síkságot Glöckelsperg tábornok kitérőitől.

Míg ez a Kraszna folyó mellett történt, addig én kellemes hírt kaptam. A Meszes-hegység hírhedt rablója, a román eredetű Pintye, meg akarván mutatni hozzám való hűségét, lejött Nagybánya városához - mely inkább arany- és ezüstabányáinak hírében, mint valódi kincsekben gazdag -, hogy azt számomra elfoglalja vagy pártomra állítsa. A lakosok meghódoltak és beengedték őt a tornyokkal védett falak közé, de amikor Pintye csapatai fosztogatni kezdtek, a lakosok összefogtak családjuk és tulajdonuk védelmére, s megölték Pintyét és társait.

A város azonban ezek után is elküldte hozzám követeit, hogy tettüket megokolják és nekem engedelmességet fogadjanak. Elfogadtam a város nevében tett hűségkijűket, dicsértem eljárásukat, és visszaküldtem őket.

Nagykároly bevétele után elindultam, és a Szamosnál ütöttem tábort, Vetés falu közelében, egy mérföldre Szatmártól, hogy innen meg tudjam akadályozni a német lovasság takarmányozását. Ők azonban értesültek erről a mozdulatomról, a túlsó parton helyezkedtek el, és szét akarták rombolni a folyót medrébe szorító gátat, hogy a malmot víz borítsa el. De amikor előreküldtem a gyalogságot és tábori ágyúimat, visszavonultak. Szatmár várát a Szamos két ága fogta körül, s így mindkét partra szabad átjárásuk volt.

A forró nyár kiszárította a forrásokat, elapasztotta a patakokat, és a város fölött kettéágazó folyó nem tudta mindkét ágát vízzel ellátni. Ezért a lakosok tanácsára ahhoz a tervhez folyamodtam, hogy a folyó egyik ágát eltérítem, és innen támadom meg a nagyon elhanyagolt földsáncokkal és bástyákkal körülvett várost.

Mialatt ezt a gátat emeltem, a német lovasság a folyó másik partján kitörést hajtott végre. Lovasságom egy jó részét kiküldtem ellene, de előre láttam, mi történhetik, s ezért egy zászlóaljot állítottam gátam végére, hogy amennyiben lovasságomat visszanyomják, ez a zászlóalj támogassa. Az események csakhamar megmutatták, milyen hasznos volt ez az elővigyázat. A lovasság parancsnokai teljesen járatlanok voltak a haditudományban; anélkül, hogy harchoz rendeződtek volna, rárohantak az ellenségre és összezavarodtak. Az ellenség visszanyomta őket és néhány zászlót zsákmányolt, de csak kevesen sebesültek meg, és még kevesebben estek el. Lovasságom jó részének ez a szégyenletes viselkedése dölyfössé tette a németeket és elcsüggesztette az enyéimet. Azt hittem, könnyelműség volna tovább is ilyen közel maradni az ellenséghez, amely veszélytelenül küldhette ki gyalogságát a bokrok fedezete alatt, hogy meglepje vele táboromat. Úgyhogy amikor a gát elkészült, visszamentem táborozni Vetés falu mellé. Visszatérésemet különböző ürügyekkel lepleztem, nehogy visszavonulásnak látszék a katonák szemében.

Megtudtam, hogy a Montecuccoli-ezred visszavonult Munkácsról, hogy Tokajnál üssön tábort. Nagy megkönnyebbülés volt nekem, hogy most már több kiváló embertől kérhettem tanácsot, s ezért összehívtam őket, hogy megtanácskozzam velük, mit kell tenni a szatmári erődítéssel. Bercsényi gróf, akinek egészsége helyreállt, visszatért a táborba: célszerűnek láttuk, hogy ez a tábornok számottevő haddal meginduljon Tokaj felé, tartsa szemmel a Montecuccoli-ezredet, akadályozza meg átkelését a Tiszán, és védje meg a vidéket kitörései ellen. De az ellenséget megdöbbsentette seregem és a hirtelen népfölkelés, és teljesen tanácstalan volt. Nigrelli, Felső-Magyarország vezérlő tábornoka azt hitte, hogy annak a vidéknek megőrzése Kassától függ, s ezért még Bercsényi megérkezése előtt odahívta Tokajból Montecuccolit. Visszavonulása következtében a harangodi síkságon elterülő hajdúvárosok éppen úgy, mint a Hegyalján fekvő mezővárosok lakosai fegyvert fogtak és jókora sereget alkottak, melynek egy része Bercsényi gróf elé ment, másik része pedig útközben várta őt.

Nagyon bosszantó volt, hogy tétlenül kellett Szatmár alatt állnom s józan ésszel nem remélhettem, hogy elfoglalhatom, de nem tartottam illendőnek cserbenhagyni a pártomra állt megyéket. Hadaim száma ugyan annyira megnövekedett, hogy könnyűszerrel körülzárhatták volna a várat, de alig negyedrészüik volt felfegyverezve, és haditudomány tekintetében a legotrombább tudatlanság uralkodott köztük. Ezért elhatároztam, hogy nem hagyom itt ezt a vidéket, amíg el nem foglalom legalább a várhoz nagyon közel épült és élelmiszerrel bőven ellátott várost. A lakók legnagyobb része hajlott hozzám, többen is voltak a németeknél, de a polgárok féltek a vár helyőrségétől. Éppen Sennyei báróval tanácskoztam, amikor az örök polgárt hoztak, akik a várból jöttek. Elmondták, hogy a lakosok jelentékeny száma unja már az ostromot és körülzáratást, arra kér, kíséreljem meg a rohamot azon a helyen, amelyet a polgárság védelmez. A polgárság hajlandó támogatni vállalkozásomat, és őket küldte, hogy vezetőkül szolgáljanak és megmutassák a folyó gázlóit, melyeken a nyári szárazság és a

Pálfalvánál emelt gát következtében a gyalogság könnyűszerrel átkelhet. De sietni kell a rohammal, mert féltő, hogy késedelem esetén a titok kitudódik, vagy a folyó az esőktől megdagad, és nem lehet rajta átgázolni. Ennek a tervnek a végrehajtása nem látszott nagyon nehéznek, miután azonban tudtam, hogy hadaim nem értenek ahhoz, amit tenniük kell, csak nagy elővigyázattal foghattam bármely vállalkozásba. Elhatároztam tehát, hogy alkalmat keresek rá, s a lovasságot kicsalom a várból.

A hadicselekben jártas Sennyei báró jó tanácsot adott. Eszerint éjszaka a gyalogságomat a vezetők kijelölté földsáncokkal szemben levő bozótba helyeztem el, hogy füstjelre megtámadják az erősséget. Lovasságomat pedig a városkaputól kissé távolabb eső gyümölcsösökben állítottam lesbe. Reggel, kapunyitás után három-négy századot küldtem az őrség ingerlésére, s azt hittem, hogy a lovasság majd kitör, üldözi őket, mint ahogy megtette pálfalvai táborozásom idején, s akkor elvághatom őket. A kapuőrséget ingerelték, az ellenség mégsem tört ki. De kis idő múlva nagy port láttunk a Nagybánya felé vezető út bokrai közt. Ugyanezeket a századokat küldtem felderítésre, s megtudtam, hogy az éjszaka kijött ellenséges lovasság tér vissza takarmányozásból. Lesben álló csapataim parancsra se várva rendetlenül előrenyomultak; a németek, amikor meglátták ezt a porfelleget, vágatni kezdtek, és lovasságom előtt értek a kapuhoz. De eközben a gyalogság szerencsésen elfoglalta a földsáncokat, különböző helyeken fölgújtotta a várost, és könnyűszerrel elvághatta volna a németeket a vár bejáratától, ha nem oszlott volna szét fosztogatni. Miután a várost elfoglalták, el is hamvasztották, de lakói megmenekültek. Hogy kihasználjam az ellenség zavarát, három nap múlva meg akartam rohamozni az erődöt, melyet szintén csak földsáncok és paliszádok védtek. Néhány zászló feljutott a sáncok tetejére, de nem érkezett idejében a támogatás, és a roham nem sikerült. Mégis a város segítségétől megfosztott erőd olyan szorult helyzetbe jutott, hogy azt hittem, biztonságban hagyhatom ott ezt a vidéket, és más vállalkozásokba foghatok.

Közben Bercsényi gróf átkelt a Tiszán és Tokaj alá érkezett. Amikor látta a nép lelkesedését, és a vár szökevényei is biztatták, azt remélte, hogy hatalmába kerítheti, s ezért megkezdte az ostromot három kis tábori ágyúval és két mázsa löporral. Ez a Tisza és Bodrog összefolyásánál egy félsziget csúcsára épült erőd háromszög alakú. A szárazföld felől széles árok és kettős cölöpakadály védi - a tornyokon és a két folyó összefolyására néző bástyán kívül. A várban bőségesen volt mindenféle hadianyag és élelmiszer, és legalább négyszáz németből álló helyőrség védte. Nem győztem eléggé csodálkozni, hogy belekezdtek a vár ostromába, melyről Bercsényi gróf írt nekem, és különböző érvekkel igyekezett rábírni, hogy hagyjam Szatmárnál seregem egyik felét, én pedig gyalogságom legjobb részével menjek Tokaj alá. Én is úgy gondoltam, hogy ezek sürgető érvek, nem az ostrom szempontjából, hanem abból kiindulva, hogy a tizenhárom megye központjában lévén, jobban irányíthatom a háború ügyeit. Amikor a Szatmárnál maradó sereg biztonságának céljából megvizsgáltam a vár környékét, a Szamos kanyarulatai között egy félszigetet találtam, partjai mindenfelől meredek voltak, s az egész olyan szűk földszoros volt, hogy átmérője alig száz lépés. Ezt a térséget egy árokkal és cölöpakadállyal megtűzdelt sánccal megerősítettem, és a közfal elé külső sáncot készítettem a kapu védelmére. A tábor másik felén tutajhidat verettem a Szamoson, a hídfő védelmére pedig zárt sáncot emeltem; úgyhogy e hely, fekvésével és e kevésbé jelentős védőművemmel, majdnem felért a szatmári vár fontosságával. E tábor közelsége kedvező volt abból a szempontból, hogy szemmel lehetett tartani belőle a németek mozdulatait, akik nem lehettek meg takarmányozás nélkül, és a folyó bármelyik partján jöttek is ki az erődből, visszatértükkor könnyen el lehetett vágni őket.

Miután így gondoskodtam a tábor biztonságáról, e sereg parancsnokságát Sennyei báróra bízam, magam mellé vettem kétezer gyalogost és ugyanannyi lovast, és megindultam Tokaj felé.

Egész Magyarország fegyvert fogott néppel volt tele. A nemesség - melyet a népség tudtom nélkül vesztegzár alá vont kastélyaiban és házaiban - kezdett tömegesen táboromba jönni. Ocskay László, aki még a rabló lovasok között, Borbély Balázssal együtt jött a lengyel határra, saját elhatározásából benyomult szülőföldjére, Nyitra megyébe, összegyűjtött néhány ezer lovas, és fegyvereim híret elvitte a Vágig.

A bécsi udvart megdöbbenette ez a váratlan és gyors mozgalom, még inkább a népi katonaság áradása, és mindenfelől szorongatva, tanácstalanul, nem tudta, mihez fogjon. A bajor választófejedelem a francia hadak támogatásával - úgy emlékszem, ezt már említettem - hatalmába kerítette Felső-Ausztriában Passaut és Linzet, és már Bécset fenyegette. A császár nem hozathatott hadakat a Birodalomból, és Magyarországon sem bízhatott meg a pártján álló néhány grófban és főúrban, akik közül egyedül gróf Forgách Simon - tábornagy és Győr helyettes parancsnoka - biztatta az udvart azzal a reménnyel, hogy seregemnek ellenáll. Schlick tábornok, aki a bajor választófejedelemtől vereséget szenvedett, azt a parancsot kapta, hogy maradt kétezer lovasával, a nevezett Forgách gróffal és a Pozsony megyében gyűjthető magyarokkal együtt állítsa meg előnyomulásomat.

Nem sok reményem volt arra, hogy hatalmamba keríthetem Tokaj várát, de minthogy az ország közepén táboroztam, mindent szemmel tarthattam. Lovasságom legnagyobb részét Kassa körülzárására küldtem, és megakadályozni, hogy Montecuccoli ki-kicsapjon. Úgy véltem, legfontosabb a dologban az, hogy sikerüljön Bercsényi vállalkozása. Bercsényi Károlyival egyenesen Neusohl, azaz Besztercebánya felé tartott, és arra kényszerítette Forgách grófot, hogy egy német ezreddel rendezetlenül visszavonuljon a városba, mert Schlick, csapatainak maradványával, Körmöcbányán tartózkodott. Tábornokaim azt remélték, hogy megadásra kényszerítik Forgáchot, de Schlick megrémült hadaim egy részének megérkezésétől, és parancsot adott Forgáchnak, hogy a lehető leggyorsabban vonuljon vissza Bajmóc felé, ahol bevárja őt. Forgách tehát éjszaka rendetlenül visszavonult, Bercsényi gróf pedig inkább aranyhidat csinált a menekülő ellenségnek, mintsem hogy tapasztalatlan és rosszul fegyelmezett katonaságával megtámadja ezeket a harcban edzett hadakat. Az ellenség visszavonulása után nem sokkal a besztercebányai várban hagyott helyőrség megadta magát, s a németek között szolgáló szökevény franciák hadainkhoz pártoltak.

Míg Tokaj alatt tartózkodtam, hadaim egyre növekedtek és vezéreket választottak maguknak. Seregeim egy része megszállta Lőcse, másik része Késmárk királyi városokat. Áradásuk egy kiöntött folyóhoz hasonlított, megzavarta a német helyőrségeket, és többen inkább kedvetlenségéből, mintsem szükségből adták meg magukat.

Tokaj megvételével kezdődtek az 1704-es esztendő hadműveletei. Mielőtt ezeket folytatnám, azt hiszem, helyénvaló megemlíteni, milyen állapotban találtam az országot és milyen volt a hadseregem. Tudom, hogy a hazaszeretet, amely természettől fogva mindenkiben megvan, gyanússá teszi a dicséretet, amellyel valaki saját országát és nemzetét illeti. Tudom, hogy amióta ez az ország elvesztette királyát a mohácsi gyászos ütközetben, s a nagyok különböző pártokra szakadtak és I. Ferdinándot választották királynak - azóta a magyar nemzetet minden idegen nemzet történelmében befeketítik, rebellisnek, lázadónak, zavargónak nevezik, és minden, amit védelmére mondhatnék, gyanúsnak tetszhetik. De mert ezeket az *Emlékiratok*-at az Örök Igazságnak ajánlottam, nem kell törődnöm az emberi szellem ítéletével, hanem saját lelkiismeretem indulatát kell követnem. Még a rágalmozó jelzők is, amelyekkel a magyar nemzetet illetik, még azok is vitézségére és nagylelkűségére vallanak, és arra, hogy nem tudja elviselni a szolgaságot. S minthogy annyiszor akadtak királyai között olyan pásztorok, akik juhaiknak gyapjával idegeneket akartak felöltöztetni és zsírjukkal idegeneket akartak hízlalni - mindig a királyok szegték meg először a törvényt, ők kényszerítették a magyarokat törvényeik megvédésére. Nem szándékom igazolni egyes főurak minden felkelését a régi királyok alatt, de aki a történelmet elfogulatlanul olvassa, könnyen meg tudja különböztetni a lázadás okozta zűrzavarokat a közös szabadság igazságos és törvényes védelmétől, mert ezekben a vármegyék testületileg ragadtak fegyvert, míg amazokban csak nagyok hűbéresei szítottak zűrzavart. A vármegyék egyetértése a köz baját, azaz a törvények és a szabadság megsértését bizonyította, míg az egyéni nagyravágyás mozgalmainak nem volt más következményük, mint olyan zavarok, melyeket a magánemberek hűbéresei idéztek elő. Az előzőket tehát jogaik védelmére megindított nemzeti háborúknak kell nevezni, míg az egyesek zavargása jogosan érdemli meg a felségsértés meg a lázadás nevéét. Ha nemzetem vádiratát akarnám megírni, megemlíteném itt ősi szabadságjogaink alapítójának szentséges voltát. Felhoznám igazolásomra Szent László példáját, aki szabadságjogaink megőrzésére fegyvert fogott egy idegenek tanácsával kormányzó király ellen, és megfosztotta őt trónjától. Az egyház felavatott szentjének példájára támaszkodva jelenteném ki, hogy a gyűlöletes jelzőket, amelyeket közel két évszázada szór a rágalom a szabadság védőire, azok érdemlik meg, akik megszegették esküjüket és a törvényt. Ha Bonfiniusban olvasunk a polgárháborúkról, melyek Magyarországot az Ausztriai Házból való királyok előtt felkavarták, könnyű kimutatni, hogy legnagyobbbész becsvágyó főurak szították ezeket a zavargásokat, de a megyék csak ritkán bontották ki zászlajukat, és ha igen, mindig csak az esküszegő és a törvényt sértő királyok ellen. De az újabb történelemből ugyanilyen könnyen ki lehet mutatni azt is, hogy az Ausztriai Ház királyai óta minden háborút a megyék zászlaja alatt indították meg a szabadság védelmére. Mindezekből a méltányos olvasó megítélheti, hogy az első királyok alatt gyakran lázadók és pártoskodók keltettek zavarokat, míg az utóbbiak alatt a nemzet olyan bátor nagyságot tanúsított, melyet nemcsak leverni, de meghajlítani sem volt képes sem a legnagyobb csapás, sem a szolgaság igája.

Rágalmazó nyelvek hirdetik a magyarok esküszegéseit. De elhallgatják, hogy elnyomatásukban - és hányszor volt ez? jaj, hányszor volt! - erőszakosan és kíméletlenül csikartak ki tőlük olyan, törvényeikkel és szabadságaikkal összeférhetetlen esküket, hogy azokat megtartani az utókor kárára bűn lett volna, és sértette volna a keresztényi szeretetet. Ha pedig az ilyen magaviselettel megsértettük Istent, átok azok okozóira és az okozat okaira! Az osztrák ecset durva vonásokkal, sötét színekkel festi a magyarokat, és túl éles vésővel vési történelmi emlékeiket. Hol durva, barbár és paraszti erkölcsökkel vádolják, hol azt vetik szemére, hogy nem ért a tudományhoz és a szépművészethez. Néha pedig dorbézolását, lustaságát, kapzsiságát kárhoz-

tatják. Sajnos, mindaz, ami e nyolcéves háború alatt történt s amit e könyvben mondok el, nem győzheti meg az osztrákokat állításaik hamisságáról. De az, amit előadok, csak látható jele és keserű gyümölcse az Ausztriai Ház gyámkodó uralkodásának, amely az egész nemzetben kifejlesztette a rosszul nevelt gyerek tulajdonságait, s ezekért nem őt kell vádolni, hanem az atyát. Mert melyik ausztriai király alapított kollégiumokat, ahol az ifjúságba csiszoltabb erkölcsöt oltottak volna? Melyik állított akadémiákat, ahol ez a nemzet a tudományban és a szépművészetben művelhette volna magát? Melyik használta fel ezt az ifjúságot az udvar vagy a háború feladataira, hogy visszatartsa a dorbézolástól? Melyik vezette be a nép közé az ipart és kereskedelmet, hogy eltérítse a lustaságtól? És végül volt-e ezek között a királyok között csak egy is, aki nem zsarolta a magyarokat és nem kényszerítette ezzel gyűjtésre és saját szükségleteinek összezsugorgatására és ne tanította volna meg ilyen módon a kapzsiságra?

Visszautasítom a rágalmakat és felderítem az igazságot, de nem az embereket vádolom a nemzet szerencsétlenségeiért, hanem föl ismerem, hogy e mostohaapák uralkodása vasvessző volt mennyei atyánk kezében, és igazságosan sújt vele. Isten engem használt föl méltatlan eszközül, hogy felébresszem a magyarok szívében azt a szabadságszeretetet, amely - úgy látszott - kihűlt és hozzászokott a bajokhoz.

Az egész világ tudja, hogy a magyar nemzetet a törvények négy rendre osztják. Mert a népet, minthogy visszaélt a keresztes hadjáratot hirdető bullával és fellázadt a nemesség ellen, még Ulászló király idejében megfékezték, legyőzték és oly szoros szolgaságba fogták, s a nemesség olyan korlátlan jogot nyert jobbágyság fölött, hogy a törvények szerint a parasztnak nincs is más tulajdona, csak a lelke. A népnek egy része, mely szlávokból vagy oroszokból áll, elég türelmesen viseli ezt a jármot, de a magyar jobbágyság annyira gyűlöli urait és az egész nemesi rendet, hogy még most is úgy látszik, mintha egyébre sem vágyódnának, mint megbosszulni elvesztett szabadságukat. A magyar nép közt azoknak a helyzetűeknek, akiket szabadosoknak neveznek, jobb, mint a parasztságnak, de nem ér fel egészen a nemességgel: ezek a hajdúvárosok lakói, amelyek egykor a török határt alkották. János király idejétől kezdve kiváltságokat kaptak az erdélyi fejedelmektől a Partium néven a fejedelemséghez csatolt magyarországi megyékben, hogy senkinek se legyenek jobbágyságai, hanem csak a háborúban szolgáljanak. S hogy e katonaság száma növekedjék, az ország megerősítette kiváltságaikat, s azt is elnyerték, hogy a nemesek közül senki sem igényelheti vissza azt a jobbágyságot, aki a nevezett városokba menekül. Ha a hajdúvárosok első alapítóinak szándékát minden korban követik, és e városok lakóit szigorú katonai fegyelemben tartják, könnyen meg lehetett volna előzni a bajokat, amit az országban szétszóródott és az idők folyamán a nemesség rendjébe emelkedett szabadosok okoztak. Akkor nem csalták volna az országot és a nemességet gyakori helyváltoztatással, hogy ne kelljen szolgáltatásokat teljesíteniök az uraknak, akiknek földjét művelték.

Az ország rendjei közt első a klérus. De sóhajtozni kell azon, hogy Szent István és más királyok jámbor szándékait milyen rosszul teljesítik az osztrák uralom ideje óta. A káptalanok teljesen felhagytak az ifjúság oktatásával, különösen mióta a jezsuiták viselnek erre gondot. Ezt a körülményt nagyon ügyesen használta fel a bécsi udvari tanács. A magyar jezsuiták mindig ausztriai főnökeiknek engedelmeskedtek, s ezért az ifjúságnak mindenekelőtt nagy gyűlöletet sugalmaztak Kálvin és Luther követői ellen. Ennélfogva ezeket az elfogult és vakbuzgó elvekkkel telített fiatalembereket a papi rend számára választották ki, és a jezsuiták közt tartották vissza azokat, akik tanulmányaikban kitűntek. A magyarok természetesen tisztelik papjaikat, akiknek nem volt nehéz ezt a keserű vakbuzgóságot a katolikus világiakba is átöntené. A klérus legjobb része azt hitte, hogy az ortodox vallás megőrzése az osztrák uralomtól függ, s ez ellen fegyvert fogni annyi, mint a katolikusok romlására törni, és *ipso facto* egyházi átok alá kerülni. Ennélfogva e háború elején saját plébánosaink és papjaink annyira menekültek előlem, hogy sokáig lelkipásztor nélkül voltam, mert az eretnekek

cinkosának és mintegy kiközösítettnek tekintettek mindaddig, amíg Olaszi városát hatalmamba nem kerítettem, és a váradi káptalan prépostját néhány szerzetessel együtt táboromba nem hozták.

Lipót császár a püspökségeket csak olyan alattvalóira szokta ruházni, akiket a jezsuiták ajánlottak. Ezek pedig vagy a legalacsonyabb nemességből származtak, vagy egészen népi eredetűek voltak, akik inkább szent hivatásuk méltóságával, mint erkölcsük tisztaságával, tudományukkal vagy irgalmukkal tűntek ki. Minthogy a nép és a nemesség legnagyobb része eretnek vallásokat követett, a lelkipásztoroknak nem voltak híveik, s ezzel az ürüggyel nem prédikáltak, az ifjúságot sem oktatták katekizmusra, de szigorúan megkövetelték híveiktől a tizedet és az egyéb szolgáltatásokat, és pénzt halmoztak közrendű rokonságuknak. A félig romba dőlt templomokat megfosztották díszektől, és még tisztaságot is alig tartottak bennük. Minthogy ez volt a klérus állapota, nagyon fontosnak tartottam rábeszélni az egri püspököt, akinek egyházmegyéje tizenhárom vármegyére terjedt, hogy ne hagyja el híveit. Ez a prelátus előkelő nemes volt a Telekessy családból, minden püspöki erénnyel, s különösen szent egyszerűséggel és irgalommal megáldott, derék öreg ember, és minthogy megőrizte fiatalságában fogant eszméjét a nemzet szabadságáról, nem ragaszkodott a jezsuiták érzelmeihez, és egyáltalán nem szerette az osztrák uralmat. És minthogy már régebben szövődött köztünk ismeretség és személyes barátság, apámnak tekintetem őt, s ő engem viszont fiának tekintett. Példája pártunkon tartotta a klérusnak azt a kis részét, amely nem követte a jezsuiták érzelmeit. Az egész sereg - alig tizedrészét kivéve - kálvinista volt, s a papjaink iránt mutatott tiszteletlenség még a pártomat követő főurak szemében is az egyház rombolásának és üldözésének látszott. De minthogy a szabadság helyreállításáért fogtunk fegyvert, szigorúan végre kellett hajtani, amit a törvények rendeltek, és jó eszközökkel szabályozni és javítani azt, ami nem volt rendben. Amikor ilyen esetekben nem erőszakkal és indulattal léptem föl, vagy ha a lelkeket irgalomra és kölcsönös türelemre buzdítottam, mert nem helyeseltem, hogy lelkiismereti kérdésben erőszakot alkalmazzunk - azzal vádoltak, hogy a katolikusellenesek pártját támogatom, és hogy vallásom csak színlelt és tettetett.

A második rend a főuraké, akiknek hajlama nem különb. Ezek az alsó-magyarországiakból állnak, meg a Vág-vidéki tizenegy megyéből, és végül a felső-magyarországi tizenhárom megyéből valók. Az alsó-magyarországiak és a Vág-vidékiek közül sokan nősültek Ausztriából vagy Stájerországból, mások Bécsben nevelkedtek, és örökös birtokaik voltak Stájerország, Ausztria vagy Morvaország határán. Ez volt az oka annak, hogy szívükben Ausztriához húztak, és hogy nem akarták kockára tenni birtokukat és vagyonukat, vagy pedig nem sokra becsülték Bercsényi gróf családját és személyét, ezért nemigen akartak pártomra állni, mert félték, hogy az övéknél kisebb rangot kapnak. Az bizonyos, hogy egyik sem volt éppen ellensége annak az ügynek, amelynek védelmét elvállaltam. Még a nádor is, a főurak feje, Esterházy Pál is pártolta ügyemet a szájával, de nem teljesítette nádori kötelességeit, mert ha ez a főúr már a háború kezdetén felhasználta volna tekintélyét, és méltósága szerint betöltötte volna a közvetítő szerepét a császárhoz ragaszkodó főurakkal egyetértésben - akkor, amennyire emberi értelemmel következtetni lehet, a magyarországi háború szerencsésen ért volna véget.

Egy Erdélyből jött futár hírül hozta, hogy e fejedelemség fejedelmének választottak Gyulafehérvárott, a fejedelmek székhelyén, egyhangúan és a megfelelő formások megtartásával. Hogy ezt az eseményt megvilágítsam, vissza kell emlékezni arra, amit Pekri, Mikes, Teleki és Száva grófokról, erdélyi urakról mondtam. Említettem, hogy Pekrit elküldtem Bercsényi grófhhoz, mert akik ismerték őt, nagyon kedvezőtlenül nyilatkoztak róla. A többi említett főurak követtek engem, és udvaromban mint idegenek tisztos bánásmódban részesültek. Ritschan tábornok veresége után Pekri hozzám küldte magát, és ajánlólevelet hozott Bercsényi gróftól. Miután Soltra megérkezett, kezdtem őt szolgálatra alkalmazni, mert ifjú-

korában a hadseregben szolgált és háborút is látott már. Cselszövő, kétszínű ember volt, és mert ügyesebb a többi erdélyi főúrnál, hogy fontossá tegye magát, tanácskozott velük, és átnyújtott nekem egy emlékiratot hazájuk állapotáról, arról a nagy zűrzavarról, mely az én nevemben működő hadak fosztogatása miatt ott uralkodik. Végül arra kértek, hívjam össze a rendek gyűlését fejedelemválasztásra, mert Apafi tudvalevően elárulta a fejedelemséget, amikor a császárnak engedte át jogait. Azt feleltem neki, ami igaz is volt, hogy semmiféle seregemet nem küldtem Erdélybe, s azok, akik az országot fosztogatják, erdélyiek, akik fölött semmi hatalmat nem igényelek, valamint azt a jogot sem, hogy összehívjam a fejedelemség rendjét. S hogyha orvosolni akarják az ott uralkodó zűrzavart, nem tehetnek jobbat annál, mint ha maguk látnak hozzá ahhoz, ami előttük leghelyesebbnek tűnik fel. Erre kifejtették nekem, hogy parancsolataim nélkül semmire se mennek, ellenben megkockáztatják azt, hogy bántalmazni fogják őket az országban szerte portyázó hadak, amelyek, bár erdélyiek, azt állítják magukról, hogy hűségesküt tettek nekem. Így hát, amint a saját nevükben akarnának cselekedni, ezek azonnal rájuk rohannának, és mindazokra, akik felhívásukra összegyűlnek. Ezért továbbra is arra kértek, bocsássak ki nyílt levél formájában egy nyilatkozatot, amely szerint kérésükre beleegyezem abba, hogy ezen és ezen a napon Gyulafehérvárott, a fejedelmek székhelyén a rendek gyűlést tartsanak, és senki azok közül, aki nekem behódolt, ne merje semmiképpen se megzavarni az oda készülő megyei követeket meg a székelyek és szászok követeit. Nagyobb biztonság okáért egy részemről felhatalmazott személyt kértek, aki védelmezze gyűlésüket. Nagyon nehezen egyeztem bele ebbe az utolsó kérésükbe, mert azt akartam, hogy minden teljesen szabadon történjék, és még a látszatát se keltsem annak, mintha bármit is tettem volna megválasztásom érdekében. De végül, ismételt kéréseikre, melléjük adtam egy Radvánszky nevű lutheránus nemesembert, akit Pekri ajánlott. Utasításának legfőbb pontja az volt, hogy soha be se lépjen a rendek gyűlésébe. Pekri gróf utasításaimból láthatta, hogy teljes közönnyel viseltetem megválasztásom iránt. Mindig is azt hittem, hogy csak megingatásom céljából közölte velem titokban, elutazása előtt, hogy Bercsényi gróf erősen kérte őt és igyekezett megnyerni, hogy fejedelemmé választásának érdekében dolgozzék. Nagyon hidegen válaszoltam neki, hogy sohasem fogom ellenezni, amit a rendek saját érdekükben határoznak.

Valamennyi megye és szabad királyi város követe megjelent ezen a gyűlésen, kivéve négy-öt várost, amelyben német helyőrség volt. Az országgyűlés számára a két vonal között, szállásom parkján kívül nagy sátrat emeltem. A megnyitás *Veni sancté*-val kezdődött, melyet az egri püspök celebrált. Az első ülésen megköszöntem a rendeknek, hogy szabad akaratukból hozzám csatlakoztak, és támogatták erőfeszítéseimet, amelyekkel három év óta igyekszem a nemzetet az idegen igtától megszabadítani. Kijelentettem, boldog vagyok, hogy odáig vittem ügyünket, hogy a rendek jó állapotban láthatják és teljesen szabadon rendezhetik érdekeiket. A hadviselés közben semmit sem mulasztottam el, ami jó békéhez vezethetne, olyan békéhez, amely megegyezik szabadságainkkal, amelyekért már annyi vért ontottunk. Jelen vannak a császár követei, hogy számot adjanak a rendeknek azokról az ajánlatokról, amelyeket élénk kell terjeszteniök, amelyeket a gyűlésnek kell megfontolni, mert ezután én magam csak úgy jelenek meg a gyűlésen mint az ország főurainak egyike, vagy még inkább mint a rendek javáért buzgólkodó polgár. Így hát ezennel lemondok minden hatalomról és tekintélyről, amelyet idáig egyenként letett hűségi esküjük rám ruházott, és nem akarok előírni, de még csak javasolni sem semmiféle rendet a gyűlések tartására, ha nem követem mindazt, amit ebben az ügyben a rendek közös megegyezéssel elhatároznak és elrendelnek. Végül megegyeztek abban, hogy a vezér címe az ország nyelvének szellemében olyan fejedelmet jelöljön, aki vezérel, jobban mondva a szövetkezett rendek vezérlő fejedelmét, amit a latin *Dux* szóval jelöl. Ezt a tervet helyeseltem. Megegyeztek abban, hogy a szenátorok száma huszonnégy legyen, de feltétlenül azt akarták, hogy én nevezzem ki őket. Ennek az ajánlatnak három napig ellenálltam, mert tudtam, hogy sokan igényt tartanak erre a rangra, és minthogy csak huszonnégyet tudok kielégíteni, a többit elégedetlenné teszem. De amikor láttam, hogy a rendek sohasem tudnának megegyezni a választásban, kijelentettem, hogy szívesen neveznék ki azok közül, akiket a rendek ajánlanak e méltóságra. Végül ezekről jegyzéket állítottak össze. Ezek után kikiáltottak a szövetkezett rendek vezérlő fejedelmévé, az egri püspök misét tartott, én az elkészített esküminta szerint kezébe lettem az esküt. Végül, mivel követni akarták a nemzetnek azt a régi szokását, hogy vezérüket pajzsra emelik, engem is a legfőbb urak karjukra emeltek. Az összes főpapok, szenátorok, főurak, a megyék és királyi városok követei engedelmességet, hűséget esküdtek nekem, és azt is, hogy megtartják a szövetség alkotmányát. Az erről szóló oklevelet három példányban készítették el, mindnyájan aláírták, lepecsételték, egyiket az én kezembe helyezték el, másikat Lengyelország primásának levéltárába, harmadikat a protestánsok kérésére a hannoveri választófejedelemmel kellett megküldeni, aki azóta I. György néven angol király lett. Miután a követek visszatértek megyéikbe, minden megyében külön jegyzőkönyvet készítettek, ahová beírták a szövetkezés oklevelét, minden nemes aláírta és lepecsételte címerével és gyűrűjével. Ezeket a könyveket minden megye és szabad királyi város elküldte hozzám, most is levéltáramban őrzöm őket.

Már említettem, hogy a háború első évében körlevelekben tudattam a vármegyékkel a rézpénz bevezetésének szükségességét. Beleegyezésüket kértem ahhoz, hogy kétmillió forint értékű rézpénzt verthessek. Azóta láttam, hogy ez az összeg nem elég, és kértem, hogy ugyanennyivel növelhessem. A hamispénzverők is működni kezdtek, így ez az ércpénz rendkívüli módon megszorodott, úgyhogy a kereskedők kezdték áruik árát emelni, a vevők pedig minden nehézség nélkül fizették a többletet.

Az elszegényedett nemesség ezt arra akarta felhasználni, hogy megszabaduljon adósságaitól, vagy kiváltsa kényszerűségből elzálogosított birtokait, de mikor a rézpénzt e célra nem lehetett felhasználni, kezdték megvetni.

Még ebben az évben Wratislaw kancellár felajánlott nekem egy szuverén fejedelemséget a Római Birodalomban, szavazati és állandó részvételi joggal a birodalmi diétákon, azonkívül még sok egyebet, ami mind előnyösebb volt családom számára, mint a választáson alapuló erdélyi fejedelemség. Azt is határozottan kijelentette, a császár sohasem egyezik bele, hogy az erdélyi fejedelemséget megtartsam. Elmondta, hogy hasonló megbízatással járt a bajor választófejedelemlél is: az is megbánja majd egy napon, hogy nem fogadta el a neki tett ajánlatot. Azt feleltem, elismerem, hogy mindaz, amit a császár részéről felajánlott, teljesen megfelel családom érdekeinek. De sohasem tekintetem családom előnyeire, mert a háborút kizárólag hazám szabadságáért kezdtem, amelyhez születésem kapcsol. Ez a kötelék még szorosabbá lett azóta, mert az egész nemzetnek hálával tartozom a bizalomért, amellyel a kormány gyepőlőjét rám bízta. Én az erdélyi fejedelemséget sem kérem Ő Császári Felségétől, azzal is megelégszem, ha eleget tesz annak a szerződésnek, amelyet Lipót császár kötött elődömmel, Apafi Mihállyal. Ha az én személyem akadályos ennek, szívesen visszaadom megválasztásom oklevelét a fejedelemség rendjeinek, hogy mindkét fél számára kellemesebb fejedelmet válasszanak, még ha az legkisebb szolgám is. Végül azt mondtam, hogy szívemet föltárva beszéltem neki, és arra kérem, mondja el ezt a császárnak, aki személyesen ismer engem, és ha Őfelsége azzal a hajlandósággal viseltetik irántam, amelyről biztosított - nem tudom elképzelni, hogy elítélheti őszinteségemet. Észrevettem, hogy Wratislaw megdöbbsent a válaszomtól, és csakugyan hallottam, hogy visszatértekor olyan előnyösen beszélt rólam, hogy gyanúba fogták őt, de akkor ezekkel a félre nem érthető szavakkal válaszolt, amelyeket azóta is megőriztem elmémben, mert volt alkalmam rájuk visszaemlékezni: - Nos, rendben van, herceg - mondta nekem -, ön megbízik Franciaország ígéreteiben, pedig ez az ország azoknak a fejedelmeknek a kórháza, akiket szerencsétlenné tett szavának és ígéreteinek megszegésével. Ön is ezeknek a számát szaporítja majd, és ott is hal meg egyszer. - Azt válaszoltam, hogy ebben nem Franciaország viselkedését vizsgálom, hanem az én köteletségemet, amelyről már beszéltem.

Forgách, távol attól, hogy végrehajtsa parancsaimat, amelyeket akkor adtam neki, mikor Esztergomból elküldtem, Bazinba érkezett, fogadta Pozsony városának követeit, akik megállapodtak vele abban, hogy szabadon szüretelhetnek. Ugyancsak megsarcolta a várost, ahol tartózkodott, s Modor és Szentgyörgy városokat is. Azután átment Ausztriába, elfoglalt egy kis fallal kerített várost, amelyben tönkretette a Bareith-dragonyosezredet. Elküldött nekem néhány zászlót, de Esztergom elveszett, pedig megmenthette volna, ha legalább felgyűjtja azokat a raktárakat, amelyekből Starhembert élelmezte magát. Átvettem a zászlókat és megjutalmaztam a tisztet, aki hozta. Forgáchnak elrendeltem, hogy jöjjön hozzám Rozsnyó városába, Gömör megyébe, ahol az év vége előtt össze akartam hívni a szenátus tanácsulását.

Miután szétesztottam hadaimat, melyek egyik részét Bercsényi a Vág felé vezette, Forgách egy faluban csatlakozott hozzám, ahol karabélyosaim ezredesével elfogattam őt, és egyik kocsimon Krasznahorka várába vittem, egy mérföldre Rozsnyótól, ahol a két Andrassy tábornoknak - a vár urainak - beleegyezésével udvari csapataimból egy századot Forgách őrizetére otthagytam. Elfogatását Bercsényi grófnak tulajdonították, de Bercsényi a tervemet csak végrehajtása után tudta meg, mert levélben tudósítottam róla. Ha neheztelés vezetett volna Forgách ellen, már többször megérdemelte volna ezt a bánásmódot. De túl veszélyes lett volna megállni félúton ilyen szellemmel szemben, és csekély okokért hasonló eljárást követni. Annyi bizonyos, hogy már amikor írásban adtam neki parancsot, eltökéltem magamat, hogy ha nem hajtja végre, példát mutatok a személyében. Amint a szenátus összegyűlt, közöltem vele Forgách letartóztatásának okait. Kijelentettem, nem az a szándékom, hogy törvényes eljárást indítsak ellene, mert a haditanács elítelné és ez az ítélet bemocskolná családját. Igaz, hogy perének halasztásáért a közvélemény engem kárhoztat majd. Lesznek, akik azt mondják, hogy bosszúból, vagy Bercsényi gróf kedvéért, vagy száz egyéb okból tartóztattam le, de elhatároztam, hogy inkább megvetem e szemtelen beszédek, mintsem Forgáchot elítéltessem. Miután a szenátus elfogadta okaimat, Forgáchot a szepesi várba vittem, ahol Csáky grófnak, a vár urának egyetértésével helyőrséget tartottam. Forgách letartóztatása alatt titkon ármánykodott Lubomirskival, aki hűbértokosa volt annak a tizenhárom szepesi városnak, amelyet Zsigmond király elég mérsékelt összegért a lengyel köztársaságnak elzálogosított. Ezek a városok a szepesi vár szomszédságában fekszenek. Ez a főúr, fivére a krakkói várnagy feleségének, aki Lengyelországban olyan nagylelkűen pártomat fogta, a bécsi udvarral együtt cselet szőtt ellenem: megígérte Forgáchnak, hogy pártfogolja. Forgách módot talált, hogy kötélrel a várfalról leereszkedjék, de a kötél elszakadt, Forgách kifecskült csípőjét és élete végéig sántított. Az örök észrevették szökését, a várfal lábánál keresték, elfogták és visszavitték. Nagyobb biztonság okáért nemsokára munkácsi váramba vittem, ahol a háború végéig tisztességes fogságban maradt.

A szenátus összehívásának legfőbb oka a francia király válasza volt a szövetségi tervezetre, amelyet Egerben adtam át Des Alleurs márkinak. A király parancsot küldött neki: ismerjen el engem Erdély fejedelmének, és jelentse ki nekem, hogy semmi akadály sincs annak, hogy velem ebben a minőségben tárgyaljon kapott utasítása szerint. De másképp áll a dolog a szövetkezett rendekkel, akik szövetkezésükkel még nem szakadtak el az Ausztriai Ház uralmától, és úgy látszik, még elismernek urat maguk fölött. Az pedig ellenkeznek a király méltóságával, hogy egy másik fejedelem alattvalóival szövetkezzenek. A nagyszombati tárgyalások alkalmából az egész nemzet nyilvánvalóan fölismerte, hogy nem számíthatunk törvényeinknek és szabadságjogainknak megfelelő békére, és hogy a közbenjárók - bármennyire is elismerik ügyünk igazát - nem vesznek össze komolyan a császárral a mi érdekünkben mindaddig, amíg annyi kivívott győzelem biztosítja a császár fegyvereinek fölényét Franciaországgal szemben. Így hát a szenátusban mindenki azon a véleményen volt, hogy meg kell tennünk ezt az elszakadási nyilatkozatot azért az előnyért, hogy szerződést kössünk Franciaország királyával, amely alkalmat adna neki, hogy úgy kezeljen bennünket, mint szövetségeseit, ha majd az általános békekötésre kerül sor. De ha nem csalódom, előadtam nekik, hogy előre tekintetbe kell vennünk azt a kárt is, amelyet a nemzetnek ezzel az elszakadással okozhatunk, mert ha szerencsétlenségre a császár a fegyverek hatalmával legyőzné a nemzetet, a hódítás jogát igényelhetné fölöttünk, és eltörölhetné minden törvényünket, mint ahogy I. Ferdinánd tette Csehországban a prágai csata után. Ez a nehézség, amelyet azért hoztam elő, hogy jobban megismerjem valamennyiük véleményét, senkire sem tett hatást, minthogy tényleg könnyű volt felismerni, hogy ha ez a szerencsétlenség bármi módon megtörténnék velünk, kíméletünkben semmi előnyünk nem származna, viszont sokat vesztenénk, ha elmulasztanók szerződésre lépni a francia királlyal. Ez az elhatározás volt az oka annak, hogy a rendeket jövő tavaszra Ónodra

összehívtuk, mert ehhez a nagy üggyhez szükség volt a beleegyezésükre. Ennek a pontnak tekintetében titoktartásra köteleztem a szenátust, amelyet nagyon is megőriztek. Felső-Magyarországra kivetettünk kétmillió forint adót, és a minden megyére eső arányos rész olyan termékekből állt, amelyekben lakói bővelkedtek. A főkapitányi kerületekbe biztosokat nevezünk ki, akiknek meg kellett kapni a termékeket a megyék tisztviselőitől, azokat föl kellett dolgoztatni, és a felszerelést a hadaknak leszállítani. Ez az intézkedés később a hadak között nagy változásokat okozott, amelyeket el is szerettünk volna érni a főkapitányságok felállítása után. Elmondtam, milyen volt a nép első felhevülése, amikor fegyvert ragadott. Azt is megjegyeztem, mennyire hajlamosak voltak a hadak a szétesésre, és milyen nehezen lehetett őket összeszedni, mert minden ezred több, egymástól távol eső vármegye lakóiból áll, ami nagy késlekedést okozott, és alkalmat adott a tiszteknek a távolmaradásra. Az öt főkapitányság, amelyről beszéltem, az ország törvényein alapult. Dunántúlon a győri és a kanizsai, melyeket egyesítettem és gróf Esterházy Antalra bízam. Az érsekújvári főkapitányságot Bercsényi gróf fővezéri rangjához adtam, Forgách grófnak Kassa jutott, amelyhez a felsőmagyarországi tizenhárom vármegye tartozott, a szolnokit Barkóczy grófnak adtam, ennek az igen vitéz katonának, aki már nagyapám alatt hadakozott, de nem tudott vezérelni. Károlyi grófra bízam a szatmári kapitányságot, amely magában foglalta a tiszántúli vidéket. E tábornokok alatt egy altábornagy, egy kerületi kormánybiztos állt, akinek az élelem összegyűjtéséről kellett gondoskodni, és ennek volt egy fizetőtiszte és egy ruházati biztosa. Minden tábornok mellett volt egy hadbíró, akinek a letartóztatott vagy fogoly katonák és tisztek ügyét kellett intéznie. Ez az intézkedés azért okozott nagy változást a seregben, mert a tiszteket és a katonákat egyik ezredből a másikba kellett áthelyezni, hogy az azonos megyeiek együtt legyenek. Mindezt a szenátus tanácsülésén határoztuk el. A főkapitányságokat a miskolci tanácsülésén föl is állítottuk, de a többit csak a rendek ónodi gyűlése után valósítottuk meg.

Március havában útnak indultam Erdélybe. A németek megint bezárkóztak három várunkba, melyekről már beszéltem. Csak udvari hadaim maradtak velem.

Magyarország szövetkezett rendjeinek azok a követei, akiket Szécsényben neveztek ki, hogy erdélyi rendeknek szövetséget ajánljanak fel, és akkor nem tudták végrehajtani megbízásukat a szerencsétlen zsigói csata miatt, most velem voltak. A Karika hágón vonultam be. Erdély rendjeit az ország közepére, Marosvásárhelyre hívtam össze. Folytattam utamat és az országgyűlés megnyitásának határideje előtt tíz nappal megérkeztem. A várostól egy mérföldnyire időztem, hogy előre megállapodjunk a hitlevél feltételeiben, amelyekre a fejedelmeknek beiktatásuk alkalmából meg kell esküdniök. Pekrivel volt dolgom, akiben senki sem bízott, de minthogy kétszínű volt és hatalmas szónok, sok zavart okozott. Mikes gróf katolikus volt, adtak is a szavára a székelyek, akiknek kapitánya volt, könnyelmű és hiszékeny szellemű ember. Pekri úgy forgatta, ahogy akarta. A két öreg Barcsai fivér, akik Apafi puha kormányzása alatt öregedtek meg, csak az elmúlt idők régi történetei emlegették anélkül, hogy a jelent megértették volna, mint ahogy Thoroczkai sem értette.

Ezek voltak a legfőbbek, akikre a nemesség hallgatott, és betelt az ő előítéleteikkel. Számítottam rá, hogy ebben a fejedelemségben semmi öröm, csak sok baj vár: mivel őseimet valaha azzal gyanúsították, hogy örökössé akarják tenni a fejedelemséget családjukban, most az erdélyiek óvatosan akarták megfogalmazni azokat a feltételeket, amelyeket elém kellett terjeszteniök. Eltökéltem magamat, hogy inkább visszatérek és be sem lépek a városba, mintsem hogy elfogadjam Apafi hitlevelét, amelynek több pontja ellenkezett a fejedelmi méltósággal. Végül megegyeztek abban, hogy őseim hitlevelét terjesztik elém, és néhány nap alatt mindent elrendeztünk, kivéve, hogy sohasem tudtam a rendeket rábírní, egyezzenek bele a katolikus püspök bejövetelébe. Pedig minden bevett vallásnak volt püspöke, a törvények teljes egyenlőséget írnak elő köztük egy uniónak nevezett törvény alapján, amely elég súlyos büntetéseket foglal magában megszegői ellen. Érveket hoztak fel a püspök befogadása ellen, ezeket megcáfoltam annyira, hogy elnémitottam még Pekrit is, akit szándékosan vontam be ebbe az ügybe. De végül teljesen el kellett állni ettől a cikkelytől. Így hát nem maradt más hátra, mint szabályozni bevonulásom és beiktatásom szertartását. A legidősebbek sem tudtak semmit régi szokásaikról, amelyeket talán a Báthoriak uralma óta nem szabályoztak. Azért említem ezt a korszakot, mert az idő óta hagytak fel a főurak az utazással. Miután az Ausztriai Ház egyre hatalmasabb lett Magyarországon, és annyi alkalommal árulta el szándékait Erdélyre vonatkozólag, a fejedelmek úgy látták, hogy kénytelenek a törökökkel szemben óvatos magatartást tanúsítani. Bocskai, dédősöm, Zsigmond, Báthori Gábor, aki csak rövid ideig uralkodott, Bethlen Gábor és két György ősöm némi mértéket tartott ebben az óvatos politikában, de haláluk után Barcsai, Kemény János és Rhédey, akik egy időben követelték a fejedelemséget, pártokra szakították a rendeket, végül Apafi alávetette magát a portának, sokkal alantasabban, mint ahogy a törökök talán megkövetelték volna, ha nem önként hajolnak meg előttük. Az is lehet, hogy a fejedelmek beiktatásakor megőrzött szertartásokat akkor törölték el, amikor a protestáns vallás jutott uralomra, de minthogy erről semmit sem tudtak nekem mondani, igyekeztem azokhoz a szokásokhoz alkalmazkodni, amelyek szerint Magyarországon koronázzák a királyokat.

Emelvényt állítottak tehát, több lépcső magasságában, nyílt mezőn, a vár előtt, amelyre első udvari papom oltárt emelt keresztrel. A rendek lóháton jöttek elém, le akartak szállni, de én figyelmeztettem őket, hogy ez nem illik trónfoglalásom előtt, hacsak magam is nem teszem

ugyanazt. Ezért állítanak Magyarországon sátrakat azokon a helyeken, ahol a választott királyt kell fogadni, ott aztán leszáll lováról és a sátorban tartják a szónoklatot. Tudomásukra hoztam, hogy ez egyike a rendek kiváltságainak, mert a rendek fejedelmeiket csak akkor ismerik el uruknak, ha megesküdt, hogy megtartja azokat a törvényeket és feltételeket, amiket eléje terjesztenek. Több hasonló alkalom volt, hogy felnyissam szemüket. A haza atyja címet adták nekem, és elmondhatom, hogy ez illet is irántuk táplált benső érzelmeimhez. Miután az emelvényhez értünk és leszálltunk a lóról, a főurak kísérték. Minden vallás püspökei és papjai sorba álltak, kivéve a katolikus püspököt, akit első udvari papom képviselt. Egy ítélőmester egy óráig tartó szónoklatot intézett hozzám, részletezte, hogy Isten az, aki a jó és rossz fejedelmeket adja, hogy általuk áldja vagy büntesse az alájuk vetett népeket. Folytatta azzal, hogy lefestette az egyik és másik jellemét, és végül rám nézve kedvezően fejezte be a beszédet. Válaszomat azzal kezdtem, hogy Salamon szavaival kértem az Istentől békességet, és azzal végeztem, hogy biztosítottam őket atyai szeretetemről a nép iránt, amelyet az Isten e napon a rendek útján hatalmam alá helyezett. Ezek után az oltárhoz közeledtem, udvari papom elém tartotta az evangéliumot a törvénykönyvben előírt esküformulával együtt, amelyet hangosan mondtam el. Éljeneztek. Jó ágyúlövésnyire levő, csatarendben álló udvari hadaim sortüzet adtak. A menet megindult, a városban a kis katolikus kápolna előtt leszálltam, és ott a plébános rákezdte a *Te Deum*-ot.

Pekri szánalmas hadmozdulata adott okot Pálffy-nak, hogy figyelmeztesse Heister-t: e lovasság tartása nem látszik túl szilárdnak, és próbálkozásképpen kockázat nélkül lehetne ellenük küldeni a rácokat egy-két svadron támogatásával. Heister beleegyezett, és Bercsényi figyelmeztetett erre a mozdulatra, éppen amikor vele beszéltem. Azonnal a közepére siettem az országút felé, ahol tábori ágyúim álltak, amelyek már elkezdték a tüzelést. Az országúton álló lovasezredek először visszaverték a rácokat, de a jobbszárny minden ok nélkül megfutamodott. Mindenki átjárót keresett az árkokon, annyira, hogy egy perc alatt az árkok mögötti teret szétszórt menekülők lépték el. Azt hittem, segíthetek tartalék karabélyosaimmal. Oda igyekeztem, ahogy mondják, lóhalálában vágatva az árkokon keresztül, és mikor közeledtem, láttam, hogy ennek az ezrednek az eleje is indulni készül. Siettem, hogy visszatartsam őket, és nem nagyon ügyeltem a talajra, hanem lovamra bíztam magamat, amely már két árkot átugrott. De a harmadik nyilván túl közel volt, a ló rosszul lendült ugrásba, megbotlott, bukfcencet vetve összerogyott és kiadta páráját. Szerencsémre oldalra vettem magamat, de bal szemem fölött nagy zúzódás keletkezett és eszméletemet elvesztettem. Lóra ültettek és elvezettek a csatától egy közeli erdőbe, ahol megtudtam, hogy minden elveszett, mire a málhához vonultam vissza és azzal tettem meg három mérföldet. Másnap Kistapolcsányra értem, ahol gyalogsági ezredek mind összegyűltek, és elmondták nekem, hogy minden hadunk széteszlott az erdők és hegyek között. Soha még vereség ennél szégyenletesebb és szánalmasabb nem volt, és nem is voltak még csatavesztésnek szerencsétlenebb következményei. Két, körülbelül négyezer főnyi lovasbrigád maradt még, melyet Bottyán vezérlete alatt Érsekújvárnál hagytam. Ezek rögtön hozzám csatlakoztak: elküldtem őket az ellenség megfigyelésére. Bercsényi harmadnap érkezett, és tőle tudtuk meg, hogy Ocskay titkon megegyezett Pálffyval és vele egyetértésben mit sem sejtő ezredét hozzá vezette, az ellenséggel bekerítette, kinyilvánította előttük szándékát, és mindet kényszerítette, hogy vele együtt a németek pártjára álljon. Ocskay nem sokáig élvezte a császáriak jutalmát, mert még ezen a télen elfogta őt egy érsekújvári portyázó csapat, és Érsekújvárt mint a haza árulójának levágták a fejét.

E szerencsétlen nap után már semmi sem sikerült. Bercsényit kisebb sereggel a Garam folyó mellett hagytam és átmentem Egerbe, ahol körülbelül egy hónap múlva fogadtam a cár követét. Ukraincevet, aki azért jött, hogy biztosítson ura jóakarataról s arról, hogy mennyire szeretné a cár a varsói szerződést végrehajtani, továbbá elhatározásáról, hogy felajánlja közbenjárását a bécsi udvarnak a magyar ügyekben. Urbichnak, a bécsi udvarnál meghatalmazott követének adta ezt a megbízást. A cár követe nem sokáig időzött nálam: a mértéktelen borivástól kapott láz sírba vitte.

Végül megérkezett a dán gyalogságból álló megerősítő sereg, mire Heister megostromolta Nyitrát, amelyet a parancsnok, Révay báró egyetlen lövés nélkül feladott. E vár fekvése nagyon kellemes: a várhegy átszeli annak a kis folyónak a völgyét, melytől a nevét kapta. Ez a völgy széles, két oldalát szőlőhegyekkel váltakozó szántóföldek szegélyezik, mélye egyetlen, körülbelül három mérföld hosszúságú rét. A vár tulajdonképpen nem áll egyébből, mint a nyitrai püspöki székesegyházból, a püspöki palotából és a tornyokkal és két jó, falazott bástyával körülvett kanonoki házakból. Az egész egy különálló magaslaton fekszik, amely minden oldalról meredek, kivéve a város felől, ahol a hegység lejtős fennsíkot alkot, és ezt a kis Nyitra folyó övezi. Végvár volt, míg a törökök kezében volt Érsekújvár.

Heister a szerencsés vállalkozástól felbátorodva megkezdte Érsekújvár ostromát. Amint Egerben megtudtam, hogy e várat körülzártá, átkeltem a Tiszán és Szatmárig nyomultam előre

azzal az ürüggyel, hogy Erdélybe vonulok a Károlyi vezérelte sereggel. Igazi ok az volt, hogy nem remélhettem már, hogy elég hadat tudok összegyűjteni két sereg kialakítására. Előre láttam, hogy Érsekújvár elfoglalása esetén Bercsényi hadai széteszlanak, s azt is, hogy ha ennek következtében az ellenség előrenyomul, kénytelen leszek hátrálni, ezért helyesebbnek tartottam már előre eltávolodni, hogy összegyűjtsem Károlyi említett seregét. Mindig az volt a meggyőződésem, hogy Heister csak tüzérség és előkészületek hiányában nem tudta bevenni a várat, mert a Garam mellett álló Bercsényi, bár a kis Nyitra folyóig tolt előre csapatait, nem nagyon háborgatta Heister seregét. Az évszak előrehaladt és biztos, hogy az újonnan érkezett dánok sokat szenvedtek a betegségektől, azonkívül dunántúli hadaim Esterházy Antal tábornok vezérlete alatt tovább folytatták becsapásaikat Ausztriába és Stájerországba, úgyhogy ügyeink nem lettek volna menthetetlenek, ha bizonyos fajta kábulat nem kerítette volna hatalmába az egész nemzetet. Főurak, nemesek, tisztek, katonák nem gondoltak többé a háborúra, csak arra, hogy megmentsek vagyonukat, asszonyaikat, gyerekeiket. A Pozsony, Nyitra és Bars megyeiek ételmelet és szállást kértek tőlem a szövetségi szerződés értelmében. Hogy ennyi rendetlenségen segítsék, összehívtam a szenátust és a megyék követeit Patak városába. Bercsényivel együtt előre láttam az ilyen intézkedés következményeit, amennyiben olyan sok haszontalan száj táplálására vállalkozunk, amely mind a hadak ételmelet fogyasztaná. De nem volt mód visszautasítani kérésüket.

Minden erőfeszitésemmel sem akadályozhattam meg azt a törvényt, amely tönkretette minden erdélyi hadamat, tudniillik, hogy mindegyik földesúr visszakövetelhetette azt a jobbágyát, aki beleegyezése nélkül állt hadaim közé. Akármilyen képtelen volt is ez a törvény olyan természetű háborúban, amelyet mi viseltünk, ha nem fogadtam volna el, feltétlenül föllázítottam volna a lelkeket. Fejükbe vették volna, hogy csak azért utasítottam vissza, mert saját jobbágyaik fegyvereit akarom felhasználni arra, hogy zsarnokok legyek. Az állítólagos politikusok azt mondták, távol legyen tőlük, hogy rólam így gondolkodjanak, de ha egyszer a földesurakat megfosztják attól, hogy feltétlen joguk legyen jobbágyaik fölött, ez például szolgálhat egy másik, rossz szándékú fejedelemnek. Csodáltam, hogy a legértelmesebbek sem értették meg, hogy most olyan háborúról van szó, mellyel szabadságainkat akarjuk visszaszerezni, szabadságainkat, amiket ők már most is élvezni akarnak. Mélyen bántott, hogy mindazok után, amiket szabadságaik iránti szeretetből tettem, úgy látszik, még mindig gyanakodnak rám, mert hiszen csak rajtam múlt, hogy visszaéljek a nép első hevületével, és birtokba vegyem Erdélyt anélkül, hogy a rendek összehívásáról vagy a választásról beszélnek. De ez a választott fejedelmek sorsa, hogy mindig gyanakodnak rájuk, és ha saját lelkiismeretük nem nyugtatná meg őket, mindig boldogtalanok lennének. Pedig csak okoskodás, ha azt hiszik, hogy esküvel és törvényekkel megköthetik őket, ha lelkiismeretük nem szabályozza magaviseletüket. Végül beleegyeztem ebbe a törvénybe, mert úgy gondoltam, hogy Erdély birtoka Magyarország felszabadításától függ, és ha ez sikerül, elérem a másikat is, míg sohasem tudnám saját erőmmel megtartani Erdélyt, ha a császár seregei meghódítanák Magyarországot, mert ha egyszer a várost elfoglalják, a fellegvár sem áll ellent sokáig. Nagyon nehezen tudtam kielégíteni az erdélyieket még akkor is, amikor törvényeiket végrehajtottam. A székelység volt a nemzet fő ereje: mindnyájan a nemesség előjogait élvezték, és minthogy természetüknél fogva egyenesek, őszinték, bátrak és engedelmesek, nagyon alkalmasak a háborúra. De saját tisztviselőik vetették őket szolgaságba, mert ezek hallatlan és a törvénnyel ellenkező visszaéléssel visszatartották őket a hadiszolgálatból, hogy földjeiket műveljék. Azoknak, akik lovon szolgálnak, lándzsát kell hordaniok, de úgy találtam, hogy ez a nemzet, amely őseim korában nagyon harcias és virágzó volt, teljesen elszegényedett, nemcsak a németek végrehajtásainak következtében, hanem azért is, mert a székely tisztségviselők visszaéltek hatalmukkal. Annyira, hogy a székelység semmiképpen sem volt elegendő az ország védelmére. És ha e célból magyarországi csapatokat hoztam, ezeket az erdélyiek idegeneknek tekintették, panaszkodni

kezdték és azt mondták, szolgáságra akarom vetni őket. Azután a törvény után, amelyről beszéltem, a földesurak úgy bántak fegyvert viselő jobbágyaikkal, hogy megesett rajtuk a szívem: nem is volt azóta, csak nagyon kevés erdélyi hadam.

A tél rendkívül kemény volt, mint egész Európában, az ellenség mégis elfoglalta a bányavárosokat és leereszkedett Árva és Liptó megyébe. Árva várát, amelyről az elsőnek említett megye nevét kapta, körülzárták, és tavasz kezdetén a vár meg is adta magát. Mindezeket az átvonulásokat meg lehetett volna akadályozni, de már nem volt rá mód, hogy a gyaloghadakat összegyűjtsük, a várak őrzésére is alig voltak elegendők. A lovasság állapota sem volt kevésbé szánalmas. Tisztek, katonák, mindenki hírekre vadászott, és az ellenség legkisebb mozdulata megrémítette őket, holott annak erejét nem lehetett a Herbeville-éhez és Rabutinéhoz hasonlítani. Nem gondoltak többé ellenállásra, csak arra, hogy biztonságba helyezték azt, ami a legkedvesebb. Ebben a szomorú helyzetben csak a zűrzavart növeltem volna, ha ezekkel a megrendült seregekkel tartani akartam volna a területet. Ezért tartózkodtam Munkácson húsvét utánig. Bercsényi egy látszatsereggel még előttem állt, mialatt még egy szenátusi tanácsulást tartottam Patakon. Július havában átmentem Szerencsre, ahol levelet kaptam a cártól, amelyben értesített poltavai győzelméről és a svéd király teljes vereségéről. Heister e hadjáratban a Dunántúlon működött, ahol Esterházy Antal gróffal csatázott, végül arra kényszerítette, hogy kis kísérettel átkeljen a Dunán. A szerencsétlenség betetőzésére tavasszal a pestis kezdett jelentkezni a török határon, a nép közt elterjedt hírek szerint egy csongrádi lány egy csomag kenderrel innen hurcolta be Csongrád városába, és így kezdődött nálunk a járvány. Gyorsan terjedt: amikor én otthagytam Szerencset, a járvány már erősen közeledett oda.

Súlyos terhet jelentettek számomra azok, akik a németek közeledtére szállást, élelmet és kocsikat kértek tőlem. A németek egyfelől szorongattak, a pestis másfelől. Jóformán alig voltak harcoló hadaim, és ha - miután családjaikat elszállásolták - a tisztek és katonák visszajöttek, alig voltak annyian, hogy az ellenség felderítésére portyákat küldhettem volna. Udvari hadaimmal bolyongtam tehát és megszálltam azokban a falvakban, amelyeket még nem ért el a járvány, hogy az ellenség elől elrejtsem valódi helyzetemet.

Miután megpihentettem ezeket a hadakat, körülbelül kétezer gyalogost gyűjtöttem össze és találkozót adva Károlynak, megparancsoltam neki, hogy vezesse hozzám a parancsnoksága alatt álló sereget, magam pedig karácsony után mátha nélkül elindultam Homonnáról. Az idegen hadak egy másik úton vonultak. Miután mindnyájan megérkeztünk a kijelölt helyre, a Mátra hegylánca mögé vonultunk, hogy menetünket az ellenség elől elrejtjük. Szándékom az volt, hogy megtámadom a vadkerti hadállást, ahol Sickingen tábornok parancsnokolt, és szerencsés kimenetel esetén Szécsény és Rozsnyó ellen fordulok. A pestis miatt nem mertünk a fálvakba szállni. Bár tél volt, a fagyos földön kellett hálunk, és meg kellett elégednünk a szélirányba emelt összetákolt védőfalakkal. Ilyen kínos menetekkel érkeztünk meg 1710. január vége felé Romhány faluhoz, amely az e helyen nem magas, nem is nehezen járható Mátra hegység átjárójánál fekszik. Az elég mély Lókos-patak, melynek ágya két széles gázlót kivéve járhatatlan, innen egy mérföldre ered, mint mondják, egyetlen forrásból. A dombok mentén folyik és ahol beleütközik e dombok alkotta könyökbe, széles és igen iszapos mocsárrá terül. Azzal foglalkoztam, hogy hadaimat a patakon átszállítsam és táborba szálljunk, amikor egy kis portyázó csapat, melyet az ellenség egy órányi távolságra fekvő vadkerti hadállásának felderítésére küldtem, jelentette, hogy az ellenséges lovasság az Érsekújvár felé vezető országúton vonul. Előbb azt hittem, hogy az ellenség megtudta Esterházy Antal tábornok vonulását, akit azért küldtem abba a várba, hogy végét vesse az őrség tisztjei között keletkező nézeteltéréseknek és széthúzásnak. Közeledésemkor parancsot küldtem utána, hogy csatlakozzék hozzám a vár szomszédságában levő fálvakban elszállásolt lovassággal, de leveletem az ellenség elfogta.

Nemsokára jelentették, hogy az ellenség körülbelül ezeröttszáz lovassal menetel felénk. Mivel táborozni akartam, már csatarendben álltam háttal a pataknak, jobbszárnyal az említett mocsárnak, ahová a gyalogságomat helyeztem. Amint az ellenség észrevette arcvonalamat, szintén csatarendbe állt, háttal a mocsárnak, és oldalát fedezve a balszárnyával menetelni kezdett. Ebből arra következtettem, hogy a harcvonalamat bezáró gyalogságnak tart, hogy oldalba támadhasson. Így hát negyedfordulatot tettem átkarolására. De minthogy harcvonalam sokkal hosszabb volt az övénel és a balszárnyat bezáró lengyelek verekedni akartak, olyan erősen jobbra nyomták vonalamat, hogy a gyalogságot majdnem beleszorították a mocsárba. Ezt a gyalogságot Bagossy ezredes vezérelte, aki Olaszországban és Franciaországban szolgált, de nem nagyon tanulta meg a mesterségét. Nagyon messziről tüzelgetett, és a gyalogság hátul maradt, miközben a svédek és rendezett lovasságom kivont karddal kivetette állásukból az előtte levő ellenséges svadronokat, a lengyelek pedig benyomták az ellenség jobb oldalát és kifosztottak néhány szekeret és Sickingen hintóját. E tábornok azt hitte, hogy Károlyi csapatai ellen vonul, melyekről azt jelentették neki, hogy az ő hadállásától két menetnyire eső fálvakban táboroznak. Így hát nagyon meglepődött, és mint ahogy elfogott levelekből láttam, a haditanács pert akart ellene indítani, amiért kimozdult hadállásából, holott a védekezésre kapott parancsot. Ebben a pillanatban azt hittem, hogy megnyertük a csatát. Miután a svédek már semmit sem láttak maguk előtt, és vagy nem akartak, vagy nem tudtak a jobbszárnyuk felé felzárkózni, melyet egy magaslat választott el tőlük, helyükön maradtak. Az ellenség két svadronja pedig meglátta azt a nagy hézagot, amely a gyalogság hátramaradása miatt keletkezett, és egy negyedfordulattal karabélyosaim oldalába támadt. Ez volt az oka, hogy nem tudtuk teljesen megverni az ellenséget, hanem sorsára hagytuk. Azért mondom, hogy sorsára hagytuk, mert amint a patak hídján és gázlóin átmentünk, mindenki megállt, és a megrémült megzavarodott ellenség meg sem mozdult. Ha csak egy kicsit is tapasztalt tiszték-

kel lett volna dolgom, ugyanezen a helyen állást foglaltam volna, előttem a patakkal. De ez nem olyan terv volt, amelyet az én tisztjeimmel végre lehetett volna hajtani. Visszavonulást verettem tehát, és lassú menetben két mérföldnyire visszavonultunk. Károlyi serege még nem kelt át a patakon, amikor az ellenségre indultunk, s amikor látták, hogy az ellenség jobb oldalát és közepét kivettük állásából, és a rácok csapata Vadkert felé menekül, elvágták visszavonulásukat és vezérlő tisztjüket elfogták. Gyalogságom nagyon rosszul járt volna a náddal borított mocsár nélkül, amelyen gyalog át lehetett kelni, de lovon nem. Hadaim nem oszlottak szét, és egy-két napi pihenés után elküldtem a lengyeleket néhány magyar ezreddel az érsekújvári lovasság megerősítésére, hogy a várral szomszédos megyékből minden található gabonát hordassanak be a várba.

Károlyi eddig még egyetlen teljes hadjáratot sem küzdött végig parancsnokságom alatt. Csak most ismertem meg igazán tehetségét, és ő is a maga részéről csak most csatlakozott hozzám bizalommal. Ekkor már Thököly tisztjei, akik rossz hatással voltak rá, meghaltak vagy elvesztek. Bagossy - aki főtiszt volt a császár szolgálatában - körülbelül egy éve jött vissza hazájába a piemonti Ivrea védelme után, de itthoni működésének kezdetén elragadta őt a pestis. Ez a tiszt szerette a gyalogságot és értett is hozzá. Látott már ostromokat és csatákat, és minthogy Károlynak rokona és régi barátja volt, kezdte felnyitni szemét a haditudományra. Olyan szellemnek, mint Károlyi, nem sok lecke kellett. Természetében minden adottság megvolt arra, hogy jó hadvezérré váljék: kitűnő szemmértékkel rendelkezett, szilárd, tevékeny, fáradhatatlan, az eszközök és erőforrások keresésében találékony, szorgalmas, mindig vidám és nyájas ember volt, kitűnően értett alárendeltjei kiválasztásához és alkalmazásához, a nagy lakomák és a puhaság ellensége. Ezért gyűjtött össze a háború alatt több pénzt, mint a többi tábornok együttvéve anélkül, hogy a megyéknek és a népnek panaszra adott volna okot. Terve, melyet az érsekújvári raktárak megtöltésére kidolgozott, nagyon tetszett nekem. Végrehajtását Esterházy tábornokra bízam. De a terv nem volt Esterházy tanácsadóinak ínyére, és ezért azt ajánlották neki, foglalják el a németeknek a vártól jó két napi menetre levő raktárát. A helyőrségből gyalogságot vitt magával a megerősített raktár ostromára anélkül, hogy visszatérését előkészítette volna. Ami az ostromot és a raktár elfoglalását illeti, terve sikerült, de a zsákmánynak csak egy részét tudta elszállítani, mert nem volt olyan előrelátó, hogy szekereket gyűjtött volna össze. A Csallóközben, valamint a Nagyszombat és Verebély vidékén letáborozott németeknek elég idejük volt ahhoz, hogy összegyülekezzenek. Nyitra alatt foglaltak állást, úgyhogy Esterházy már nem tudott ütközet nélkül visszavonulni. Szöllősnél találta szembe magát a németekkel, csatarendbe állt és gyalogságát akarta bevetni. Riviére mérnök ellenezte tervét, siettetta a gyalogság és a szekerek menetét, meg is mentette őket, mialatt a lovasság harcban állt az ellenséggel. A lengyelek nagyon rosszul viselkedtek ebben vállalkozásban, ami alaposan letörte a romhányi jó magaviseletük miatt érzett elbizakodottságukat. Hadaimnak sem vesztesége, sem zavarodottsága nem volt nagy. Visszahívtam őket Érsekújvárról, ahonnan sok panasz érkezett hozzám Esterházy tábornok ellen mulatozásai és lakomái miatt, melyek a várba vonzották a lovassági tiszteket, akiket a tábornok a raktárakból tartott jól, s ennek következtében megint arra kellett gondolni, hogy a várat készletekkel lássuk el. Elmondhatom, hogy Károlyi még gondolkozni sem hagyott ezen a dolgon, mert ismervén a vidéket és a falvak teherbírását, hamarosan elhozta hozzám a kivetési tervet, mely szerint ki-kí a jászberényi templomba tartozott szállítani a gabonát a hadsereg ételmezésére. Miután ezt a tervet jóváhagytam, megvolt az az örömöm is, hogy láthattam a megvalósulását, méghozzá minden zaj és zavar nélkül.

Így töltöttem februárt és márciust, végül tüzelőfa és tábori kalyibák híján kénytelen voltam a pestis következtében félig vagy egészen kiürült falvak közelében táborozni, hogy az elhagyott házakat lebontathassam és fájukat felhasználjam. Március végén a begyűjtött élelmiszer készen

állt az elszállításra, és ezért Károlyit erőltetett menetben elküldtem csapataival, melyeket Pest körül kellett táboroztatnia, hogy aztán három-négy napi pihenés után két erőltetett menetben Érsekújvárra érhessen. A kitűzött napon megrakattam gabonával valamennyi hadamat, egész udvaromat, mindenkit, aki lóra ülhetett. Magam is megrakodtam, hogy első váltóban Károlyi táborába menjünk, aki azonnal továbbindult, amint a szekereket megrakatta. A Garam és Nyitra folyó megáradt, Károlyi mégis talált hajókat, és az ellenség éberségét kijátszva mindent szerencsésen Érsekújvárra vitt. Esterházy azonnal visszatért, Károlyi pedig ottmaradt április végéig, hogy rendet teremtsen a helyőrségben.

Június elején átkeltem a Tiszán, hogy Károlyihoz menjek Apátiba. Seregem az erdélyi határon gyülekezett. Hogy tervemet eltitkoljam az ellenség elől, a Maros és a Tisza közti síkságon vonultam át és a Tiszán vert hídon át akartam táboromba jutni. A távollétem alatt vezérlő Esterházy tábornok semmit sem tudott tervemről, s engedélyt kért tőlem, hogy Egerbe mehessen, ahová még megbízásokat is adtam neki, mert féltem, hogy át kíván menni a Dunán, pedig ezt a vállalkozást óvatos és elszánt embereknek kellett végrehajtaniok. Károlyinak ügyességével és a nép támogatásával sikerült hajókat szereznie. Ezeket szekerekre raktuk. A nyári melegben négy-öt erőltetett menettel átvonultunk a homokos síkságon. Szentmártonkátánál megérkeztünk a Duna partjára. Két napba telt, amíg báró Palocsay brigadérost - akit közben tábornokká neveztem ki -, továbbá Balogh brigadérost és Borbély ezredest elég kevés csapattal át tudtuk szállítani, mert azon kívül, hogy nekem az innenső parton is szükségem volt rájuk, a budai felfegyverzett sajkák is leereszkedtek és cirkálni kezdtek, úgyhogy a mi kis hajóink nem tudtak többé átkelni. Palocsay vállalkozása nem járt nagy eredménnyel. A megfélémlített nép nem látván jelentékeny sereget, már nem is mert fegyvert ragadni. Körülbelül három hónap múlva Palocsay megbetegedett, nem bírta tovább a fáradozatokat, és parasztnak öltözve, szekéren a Dunáig vitette magát, ahol ismerős parasztok átszállították. Balogh brigadérost elfogták és lefejezték, a hadifoglyokkal való bánásmódról kötött szerződés ellenére, melyet a császáriak már egy éve nem tartottak meg.

Több tervet készítettem, hogy Károlyi lovasságával a síkságon tartsam magam, és a háborút ezzel meghosszabbítsam. E célból megerősítettem Szolnokot, hogy hidam és átkelőhelyem legyen a Tiszán. Ez a vár és Eger erről az oldalról sakkban tarthatta a németeket, míg megérkezik a francia király válasza azokra az ajánlatokra, melyekkel Lemaire utazott el február végén. Semmibe se fogtam tehát kevés hadammal, nehogy kockáztassam őket kis vállalkozásokban, melyek semmilyen fordulatot nem hozhattak. Károlyit Vác mellett hagytam, hogy fenntartsa az összeköttetést Érsekújvárral, melyet az ellenség ostromolni készült, és szeptember elején már a vár előtt táborozott. Miután Károlyitól elváltam, csak udvari hadaim maradtak mellettem, azokkal vonultam vissza a Sajó folyó mellé és Ongánál szállottam velük táborba, ahol a Hernád Bársonyos nevezetű, nagyon mocsaras ága torkollik a folyóba. Minthogy palotásaimmal és gránátosaimmal hegyi vállalkozásba akartam fogni Viard tábornok ellen, átmentem Szerencsre, két mérföldnyire a tábortól. Esterházy elégedetlen volt, amiért Palocsayt az ő részvétele nélkül küldtem át a Dunán, és panaszkodott, hogy nem bízom benne és semmire sem használom fel. Azt gondoltam tehát, hogy a becsület sarkallja majd őt, ha rábízom ezt a hadmozdulatot. Viard gyalogság nélkül Rozsnyótól egy mérföldre állt, Veszverésen. Ez egy egészen nyílt falu, a Rozsnyó városa előtt elterülő síkságot vagy inkább medencét környező hegyek és erdők lábánál fekszik. A város és a falu között emelkedik Krasznahorka vára, mely szláv nyelven *szép hegyet* jelent. Ezt a várat még saját ura, Andrassy György védte. Úgy látszott, hogy Esterházy örömmel fogadja el a megbízást, de ahelyett, hogy Viard lovasságának meglepésére rejtve menetelt volna a faluig húzódó erdőn és völgyeken, lovasságot küldött ki felderítésére, zajt csapott, hogy a madár is kirepüljön a fészkeből. Ez észrevette szándékát, és csapataival a krasznahorkai vár alá nyomult. Erre Esterházy visszafordult,

mondván, hogy az ellenséget tájékoztatták mozdulatáról. Eközben Heister Érsekújvár alatt táborozott, s mivel ezt a várat sohasem kerítették be egészen, három tisztt, akit a vár őrsége küldött hozzám, megkeresett Szerencsen, fogolyként hozva magukkal a parancsnokot, akit árulással és azzal vádoltak, hogy kapcsolatot tartott az ellenséggel. Károlyi Nagyszegi brigáderost küldte oda parancsnoknak, aki szeptember huszonnegyedikén feladta a várat. Az ellenség megkezdte az ostromot, de a vár még sokáig tarthatta volna magát olyan tüzéség ellen, amilyen a Heisteré volt.

Szerencsi tartózkodásom alatt a francia király megbízólevelekkel hozzám küldte Kökényesdit, más néven Vetésit, aki a francia udvarnál mint követem tartózkodott. Vetési a Lemaire-rel küldött ajánlataimra azt a választ hozta, hogy a Legkeresztényibb Király elhatározta, hogy haladéktalanul követet küld a cárhoz és szerződésre lép vele a cár előterjesztése alapján. Rögtön a cárhoz küldtem Kökényesdit. Nagy reményeket fűztem a francia király nyilatkozatához.

Míg Károlyi Vác körül táborozott, hogy fenntartsa az összeköttetést Érsekújvárral, az Erdélyben tartózkodó ellenséges lovasság értesült hadaim eltávozásáról, Szatmárig kicsapott, és Nagyvárad felé tért vissza. Ez arra kényszerített, hogy a nép megnyugtatóra visszaküldjem Károlyit. Minthogy előttem nem álltak többé hadak, visszavonultam Patakra és azt hittem, hogy az ellenség Érsekújvár bevétele után előrenyomul. Szolnok és Eger azonban jól el volt látva, s a közelgő tél biztosította e várakat az ostrom ellen. Amint Érsekújvár bevétele és az ellenség előnyomulásának híre elterjedt az országban, hadaim mind szétoszoltak, mert mindenki a családját akarta biztonságba helyezni. Egyre inkább hátráltunk a Tisza és a Beszkid-hegyek alkotta „zsákba”, melynek végén Munkács fekszik. Bercsényit még Szerencsről elküldtem, hogy előkészületeket tegyen lengyelországi utazására, ahová azzal az ürüggyel akartam elküldeni, hogy Dolgorukij herceggel, a cár teljhatalmú megbízottjával tárgyaljon. De küldetésének igazi oka az volt, hogy olyasfajta háborún gondolkodtam, amelyben Bercsényi nagyon terhemre lett volna szellemének zavarosságával, gyakori ideges fejfájásaival és sok más gyengélkedésével, amelyek képtelenné tették nagy fáradozások elviselésére. Így hát kevés kísérettel Patakról az ő ungvári várába mentem, hogy tárgyaljak vele. Helyettesemnek Esterházyt hagytam udvari lovassággal, és figyelmeztettem őt, hogy biztosítsa magát meglepetés ellen, mert előre láttam, hogy a németek kihasználják fölényüket, mivel már senki sem mert szembeállni velük.

Soha életemben még nem fogott el olyan eleven szánalom, mint a Patakról Ungvárig tartó másfél napi utamon. November hava volt, a földet már hó borította. Hosszú szekérsorokkal találkoztam, melyeken alsó-magyarországi, azaz Vágon túli nemesek és tisztek feleségei menekültek az ellenség elől. Könnyekkel szemükben bizonyították nekem férjük hűségét és ragaszkodását. Szállást és ellátást kértek tőlem. A sárban és a félig megfagyott latyakban összetört és megrekedt szekereken hidegtől átjárt kisgyerekeik sírtak. Helyzetük meghatott, megtettem, amit tehettem, de mindez nem volt képes enyhíteni pillanatnyi helyzetüket, sem biztosítani jövőjüket. Nem sokáig tartózkodtam Ungvárt, hanem átmentem Munkácsra, ahová szerencsére áthozattam Patakról udvarom maradványait és málháimat. Azért mondom, hogy szerencsémre, mert néhány nappal később Esterházy hagyta, hogy Viard meglepje: Charrière ezrede, mely a kijevei palatinus által hozott reguláris csapatokból és német szökevényekből állt, és akkor még nyolcszáz főt számlált, rendezetten vonult vissza a németek elől, míg Esterházy, amint tudott, úgy menekült a vár alatti Bodrog-hídon át, melyet maga mögött fölszedetett. Ugyanekkor a Szepes megyében tartózkodó ellenség is előnyomult, és az Eperjestől egy mérföldre fekvő, fallal kerített Kisszeben városánál foglalt állást. Előzetesen kialakított haditervem alapján át kellett volna kelnem a Tiszán, és egész lovasságomat egy seregbe egyesítve Szolnokra kellett volna vonulnom, ott újra átkelni a Tiszán, hogy elvágjam az

élelmezés lehetőségétől az ellenséget, amely arra számítva nyomult előre, hogy a falvakban éléshez juthat. Ami engem illet, az említett várak raktáraiból élelmezhettem volna magamat. De nem volt semmilyen mód arra, hogy végrehajtsam ezt a tervet, a hó miatt, amely már tél kezdetén két láb magasságban borította a földet. Minthogy ez rendkívüli volt, abban bíztam, hogy el is olvad, és nem álltam el terveimtől. De időt kellett nyernem és megszabadulni tábornokaimtól, akik - házasok lévén - csak családjukra gondoltak. November tizenhatodikán szabadon engedtem a Munkács várában fogva tartott Forgách grófot, és engedélyt adtam neki is, valamint Esterházy Antal grófnak, hogy Lengyelországba vonuljanak vissza. Így hát csak Károlyi maradt mellettem, aki könnyített terheimen. Bercsényi huszonhatodikán lépte át a határt, és Jaroslónak vette útját, hogy Dolgorukij herceggel értekezzen. E miniszter, miután értesült Vetési megbízásáról, biztosította Bercsényit ura támogatásáról. Bercsényi tábornok reményekkel telten azt hitte, hogy egy erős orosz csapat élén érkezik, és olyan leveleket írt nekem, hogy azok alapján még inkább óhajtottam időt nyerni.

Megtudtam, hogy Pálffy, aki lányának, József császár szeretőjének kedvéért elnyerte a császári sereg fővezerségét, Budánál átkelt a Dunán, és a Sajó mellé, Ónodra érkezett. Azt ajánlottam Károlynak - aki eléggé közlelről ismerte e tábornokot -, írjon neki s értesse meg vele, hogy dicsőségére válnék, ha a magyarországi háborút könnyebb és gyorsabb módon fejezné be, mint ahogy fegyverekkel remélni lehet. Ha módot találának arra, hogy fegyverszünetet kössünk, amelyre különben is kényszerít az évszak szigorúsága, remélhetjük, hogy a tárgyalás eredményesebb volna, mint az előbbieket voltak. Károlyi megírta levelét, megmutatta nekem, aztán titkon elküldte Pálffynak. Míg a válaszra vártam, nagyon csekély kísérettel átmentem Skoléba, a lengyel főtábornoknéhoz, aki kocsiján Drohobyczba vitt, ahol Dolgorukij hercegnek adtam találkozókat. Fontos volt, hogy magam győződjem meg róla, mire alapozza Bercsényi biztató reményeit. E miniszter őszintén megmondta nekem, hogy ura jó hajlandósággal van irántam, és kész a francia királlyal szerződni, de elterjedt az a hír, hogy Des Alleurs márki, mióta a Portára megérkezett, sürgeti a nagyvezért, indítson hadat a cár ellen a svéd király érdekében, és a törökök valóban előkészületeket is tesznek, hogy ezt a háborút a következő tavasszal megkezdjék. Ha pedig ez megtörténik, biztosíthat róla, hogy a cár semmibe sem kezd a császár ellen. Minthogy azonban e fejedelem éppen úton van Lengyelország felé, ha megjön, bővebb felvilágosítást kaphatok tőle. Drohobyczi utam néhány napig tartott. Mire Skoléba visszatértem, Károlyi eljött hozzám Pálffy válaszával, aki beleegyezett egy elég rövid fegyverszünetbe, de azzal biztatott, hogy meghosszabbítja, ha velem találkozhatik, mert azzal hízeleg magának, hogy velem egy óra alatt többet végez, mint napokig tartó konferenciákon.

E válasz eléggé megfelelt számításaimnak, mert az volt a célom, hogy nyugalomban tölthessem a telet, és tavasszal hozzáfoghassak tervemhez. Még aznap este elindultam hát Skoléból, egy nagyon sötét éjszakán, hideg szélben, amely arcunkba csapta a havat. Utunk veszélyes volt a hegyek között, de nem akartam, hogy Pálffy visszatérésem előtt megtudja lengyelországi utamat. Így hát a második napon megérkeztem Munkácsra, ahonnan Károlyival levelet írtam Pálffynak, hogy örülnék, ha találkozhatnék vele Vaján, amely kastély udvari marsallomé volt, aki nevét is innen vette. Kitűztem a találkozás napját és feltételeit, tudniillik, hogy egyenlő számú kísérettel menjünk, és csapataink a nevezett helytől egyforma távolságra álljanak meg. Néhány napig Munkácson pihentem, ahonnan december ötödikén indultam el. Másnap azt a kellemetlen hírt kaptam, hogy lovassereg érkezett Eger alá, megadásra szólította fel a várat, az oda menekült kanonokok megvesztegették az alparancsnokot és az odavaló tiszteket és megadásra kényszerítették báró Perényi brigadérost. Száz emberével érkezett hozzám.

XI. Kelemen pápa, miután kibékült József császárral, intő levelet adott ki az egész klérusnak, hogy ismerjék el a császárt Magyarország törvényes királyának, és kiátkozás terhe alatt hagyják el a szövetkezett rendek ügyét. Hasonló bullát intézett a lengyel bíboros prímáshoz is Ágost király érdekében, de a lengyel klérus jobban tudta, mire kell becsülni az ilyen bullát, mint a magyarországi. Az összes katolikus tisztek és nemesek, akármilyen kevésbé voltak is vallásosak, kezdték követni a klérus példáját. E cselszövények folytán vesztettem el azt a két várat, amelyre nagyon számítottam. Cusani márki körülbelül két lovasezreddel Szolnok felé közeledett. A parancsnok először olyan büszkén felelt az első megadási felszólításra, hogy a nevezett tábornok, miután nem volt abban a helyzetben, hogy a vár ostromára vállalkozzék, éppen vissza akart vonulni, amikor a feladási jelet verték a várban. E két vár elvesztése véget vetett annak a tervnek, amelyet fejemben forgattam.

Mielőtt Skoléba mentem, parancsot adtam, hogy egész megmaradt lovasságomat általános hadiszemlére Kisvárdára gyűjtsék össze. A béke reményének és a fegyverszünet nyugalmanak köszönhetően, hogy tizenkétezer ember gyűlt össze ezen a helyen. Előbb megszemléltem a hadakat, aztán kijelentettem nekik, hogy a haza szeretete és nyugalmanak őszinte óhajtása engem Vajára vezet, hogy ott értekezzen Pálffy tábornokkal, aki József császár részéről a nemzet minden szabadságát megígérte. Ismerem e lépés minden veszélyét. Világos bizonyítéka ez annak, hogy megteszek minden tőlem telhetőt, ha a nemzetnek nyugalmat szerezhetek vele. De ha ez nem sikerül, eljött az ideje annak, hogy üdvünket inkább nagylelkű halálban keressük, mintsem hogy magunkra vegyük a németek igáját. Ugyanakkor elrendeltem, hogy mire Vajáról visszatérek, minden főtiszt Apátiba gyűljön össze Károlyi tábornok kastélyában, ahová a hadiszemle után mentem, s ahonnan Vajára elindultam.

Estefelé megérkeztem e helyre. Pálffy tábornok és én ugyanabba a kastélyba szálltunk. Előttém érkezett és kint fogadott, amikor lovamról leszálltam. Lakásomba vonultam, Pálffy elkísért, és három tábornokkal együtt nálam vacsorázott. Kényszeredettség és feszélyezettség nélkül folyt le minden. Amikor egyedül maradtunk Pálffyval, biztosított a császár jóakarataról, és arra buzdított, írjak e fejedelemnek egy hódoló levelet, és ha ezt megteszem, biztosíthat róla, hogy a császár a nemzetnek éppúgy, mint az erdélyieknek, megadja törvényeken alapuló minden szabadságát és általános bocsánatot mindazoknak, akik még fegyverben vannak. Ami pedig az én személyemet illeti, nincsen olyan becsület, méltóság, kedvezés és vagyon, amelyet ne remélhetnék, az erdélyi fejedelemség kivételével. Arra kért, fontoljam meg éretten ügyeim állását. Mert ha elmulasztom azt, hogy e háborút olyan szerződéssel fejezzük be, mely biztosíthatja a nemzetnek törvényeit és kiváltságait, elkerülhetetlenül fegyverrel hódítják meg, és a császár tanácsának ez ürügyül szolgálhat arra, hogy eltörölje minden törvényünket, mint ahogyan Csehországban tették a prágai csata után. Azt feleltem neki e körmönfont ígéretre, hogy nem vonakodom illendő levelet írni a császárnak, és ezt három napon belül el is küldöm neki, bár tudom, hogy semmiféle választ nem kapok rá. A megkötendő szerződést illetően csak azt kérem, ami a nemzetre vonatkozik, de semmit sem akarok javasolni, mielőtt előzőleg nem tanácskoztam a szenátussal és a szövöttek rendekkel, ezeknek összehívásához pedig idő kell. Biztosítom róla, hogy mindent a rendek elé terjesztek, és mint vezérlő fejedelmük elfogadom és aláírom mindazt, amit érdekeikkel megegyezőnek találnak. De ami az én személyemet illeti, én abban nem veszek részt, mert jól tudom, hogy a császár miniszterei nem engedik majd, hogy a nemzet a szerződés gyümölcseit élvezhesse, és így egy napon majd hazám árulójának tekinthetnek, aki személyes érdekeit előnyben részesítette a nemzet érdekeivel szemben.

Késő éjszakáig beszélgettünk Pálffyval a háború elmúlt ütközeteiről. Másnap kora reggel egy időben távoztunk. Annak a seregnek tisztjei, melyet Kisvárdán megszemléltem, Apátiban vártak rám. Számot adtam nekik arról, amit Pálffy mondott nekem, és amit én feleltem neki. Hozzátettem, meg vagyok róla győződve, hogy e tábornok úgy beszélt, ahogy gondolkodott, de a bécsi udvar egészen másképp gondolkodik, továbbá, hogy az a levél, amelyet a császárnak írok, semmi eredményre nem vezet. De nem akarom, hogy a nemzet vagy bárki külön szememre vethesse egy nap, elmulasztottam azt az alkalmat, amikor nyugalmat szerezhettem volna hazámnak. Figyelmeztettem őket arra is, vegyék tekintetbe, hogy az ország határán vagyunk, és ha a szerződés nem sikerül, arra kell gondolniok, hogy megmentésük szüleiket és családjukat egy nagylelkű erőfeszítéssel, mert nincs hová visszavonulnunk. Biztos, hogy az a határozatom, amely szerint tárgyalásba kezdek Pálffyval, megerősítette a nemzet bizalmát

Erre mindnyájuktól elbúcsúztam, és rögtön, még a fegyverszünet lejárta előtt elutaztam Lengyelországba. 1711. február másodikán. A határról írtam az akkor távollevő Károlyinak. Neki adtam át hadaim parancsnokságát, de Munkács parancsnokának nem rendeltem el, hogy neki engedelmessédjék. E vár parancsnoka udvari marsallom volt, és elszánta magát a védekezésre, de minthogy fogságom társa volt és nagyon súlyos feltételekkel bocsátották szabadon, sokkal jobban becsültem annál, semhogy ki akartam volna őt tenni annak a kockázatnak, hogy a németek kezébe essék. Rábírtam tehát, hogy engedje át a parancsnokságot Sennyei bárónak, a szenátus kancellárjának. Az alsóváros parancsnoka a palotások ezredese, Szentiványi volt. A vár el volt látva őrséggel, tüzérséggel és élelemmel. Pénzverdét is állítottam benne, és otthagytam mindent, amit csak pénzzé lehetett verni. Károlyi előző skolei utazásom idején Lengyelországba akarta küldeni feleségét minden vagyonával, de én azt tanácsoltam neki, hagyja őt inkább visszatértemig Munkácson, mert ha a cár nem hajlandó minket segíteni, akkor a háború befejezésére kell számítani.

Ilyen őszinte voltam e tábornokkal, akinek minden lépése akkor még egyenesnek és hűségese-nek látszott. Eperjes városa már megadta magát, de Kassa Esterházy Dániel tábornok alatt még védekezett. Az ellenség a Dorgó hegység lábánál állította fel harcvonalát, és maga mögött hagyta a várat anélkül, hogy árthatott volna neki, akkora volt köztük a távolság. Minthogy nem akartam Skoléban megvárni a fegyverszünet végét, átmentem Stryjbe, ahová nemsokára eljött hozzám Károlyi is Pálffy feltételeivel, aki újból teljes felhatalmazást kapott a császártól. Megérkeztemkor ott volt Bercsényi, Forgách, Esterházy, és az ott tartózkodó szenátorokat is összehívtam. Pálffytól felvilágosításokat kértünk néhány javaslatára nézve. Végül elhatároztam, hogy a szövetkezett rendeknek határidőt tűzök ki, melyre Máramaros megyében Husztra gyülekezzenek. Megígértem, hogy személyesen elmegyek oda és végrehajtok mindent, amit helyesnek találnak. Az említett tábornokoknak, Károlyi titkos ellenségeinek az volt a véleményük, hogy tartóztassam le őt. De azonkívül, hogy erre semmi józan okom nem volt, nem is láttam semmi lehetőséget a háború folytatására. Mielőtt lejárt volna az a határidő, melyet a huszti gyűlésre kitűztem, Károlyi saját elhatározásából áttette a gyűlést Károlyba, ahonnan az egész gyűlés nevében követeket küldtek hozzám, akik kértek, hogy jelenjek meg élükön a nekem eredetiben elküldött békeszerződés aláírására, mivel a szövetkezett rendek érdekében helyesnek találták azt elfogadni. A szövetkezett rendek minőségét ruházták magukra, holott Károlyi kivételével nem volt köztük sem szenátor, sem pedig a szerződés aláírására felhatalmazott vármegyei követ. József császár már halott volt, amikor letették neki a hűségesküt, de ezt az eseményt annál könnyebben titkolták el, minthogy az ausztriai határt szorosán lezárták a járvány miatt, amely az innenső oldalon nagyban terjedt.

Egészen bizonyos, hogy a Károlyival együtt meghódítottak száma sokkal jelentősebb volt, mint a németeké, azonban meg kell jegyezni, hogy e végső körülmények között ennyi embert nem gyűjthettem volna már össze hadakozásra. Kétségkívül csodálkoznak majd azok, akik ezeket az *Emlékiratok*-at olvassák, hogy hányszor oszlottak szét a hadak családjuk megmentésére. Ebből azt lehetne következtetni, mintha minden katona házas lett volna, holott nem ez volt a helyzet. De az mindenestre igaz, hogy az országban szokásos a korai házasság, és így a tiszték legnagyobb része nős volt. Ezek aztán saját maguk oszlatták szét századaikat, hogy rokonaikat és barátait kísérik és menekülésüket segítsék. Érsekújvár bevétele után az ellenség legutolsó mozdulata óta valamennyi menekült a lengyel határra szorult. A falvak tele voltak idegen családokkal, akik úgyszólván a levegőben lógtak, és annyi katonát tartottak vissza maguk mellett, amennyit csak tudtak. Ez orvosolhatatlan baj volt, és az ellenség oly hirtelen előrehaladásának igazi oka. A károlyi békeszerződés alkalmából mindezek megjelentek a gyűlésen, de azt hiszem, hogy a harmada sem jött volna el harcolni. A károlyi gyűlés követeit visszaküldtem heves kiáltvánnyal e tábornok ellen, aki hatalmával visszaélve nemsokára feladta

Kassát. Mindenekelőtt azt a merészséget vetettem szemére, hogy Károlyba tette át azt a gyűlést, melyet én Husztra hívtam össze. Ez volt az oka annak, hogy én azon az ülésen nem jelentem meg, minthogy Károly csak két mérföld távolságra esett az ellenséges hadseregtől. Ez a kiáltvány éles hangú volt, és az volt a célja, hogy vihart támasszon Károlyi ellen, de Isten másképpen végzett.

Így végződött a magyarországi háború, s ezt a korszakot azzal a békeszerződéssel zárom le, melynek eredetijét az én kezembe helyezték. Sohasem tulajdonítottam ezt az eseményt a nemzet könnyelműségének, hűtlenségének vagy talán személyemtől való megcsömörlésének, hiszen mindig nagyon érezhető jelét adta ragaszkodásának. A vezérlő tábornokok, a szenátorok és minden jelentősebb ember követett engem Lengyelországba. Valamennyi erdélyi tanácsosom összegyűlt a határon, hogy ugyanezt tegye, csak a legszükségesebbet kérték tőlem. De mindnek megmondtam szeretettel és őszinteséggel, hogy nem ígérhetem meg nekik azt, amiről magam sem vagyok biztosítva. Sohasem felejttem el a fájdalmat, amellyel engem elhagytak.

Több ok gátolt meg abban, hogy előadjam ezekben az *Emlékiratok*-ban mindazokat a külföldi tárgyalásokat, amiket a háború alatt folytattam. Sikerüknek nagy akadálya volt az európai és magyarországi ügyek állása. A leghatásosabb, legkönnyebb és mindkét részről legmegfelelőbb segítség a franciáké lett volna az Adriai tengeren át. Abban az évben, amelyben a Legkeresztényebb Király hadserege Vendome herceg vezérletével e tenger partján táborozott, elküldtem Horvátországba Vojnovichot, aki ott született, hogy rokonainak és barátainak segítségével kerítsen hatalmába néhány kisebb helyet, és ezzel könnyítse meg a partraszállást. Erre mindent elő is készített. Azután elment Vendome herceg hadseregéhez, de ott azt a választ kapta, hogy a velenceieknek tett ígéret szerint nem mehetnek be hadihajókkal abba az öbölbe.

A háború végén viszont semmi sem lett volna könnyebb, mint a cár győztes hadseregének segítségével Bécs kapujáig verni a németeket. Ostromolni lehetett volna azt a fővárost, és a császárt olyan békére kényszeríteni, amelyet a francia király és a cár akartak. Láttuk, hogy Franciaország végül elfogadta javaslataimat, de késlekedtek végrehajtani azt, amit megígértek. Besenval bárónak, a Legkeresztényebb Király lengyelországi követének kellett volna megelőznie a követet, aki megköti a szerződést a cárral. Ezt a határozatot megváltoztatták anélkül, hogy arról akkor tudtam volna, mert Des Alleurs márki, a portai követ elhitette udvarával, hogy a törökök háborút akarnak kezdeni a svéd király érdekében. Így hát Besenval báró csak egy Baluze nevű alkövetet küldött a cárhoz. Baluze megérkezett Javoróba, ahol akkor a fejedelem lakott. Én alig egy órányira tartózkodtam éppen a várostól. Ez az ember, távol attól, hogy szövetséget kínált volna a cárnak, csupán a Legkeresztényebb Király közbenjárását kínálta fel a törökkel kötendő békében. Ez az előterjesztés nagyon különbözött attól, amelyet én tettem Vetési útján, és különös fogalmat adott rólam a cárnak. E fejedelem meghívott és tanácsában fogadott. Elmondták nekem, hogy Baluze kihallgatása során semmit sem terjesztett elő abból, amit én jeleztem. Nagyon meglepődtem. Másnap magamhoz hívtam a félkövetet, aki végül bevallotta, hogy Besenval báró ellenparancsot kapott, és csupán azzal küldte el őt, amit előterjesztett. A cár látta, hogyan áll a dolog. Beleegyezett ajánlatomba, és megengedte, hogy egy bizalmas emberemet Konstantinápolyba küldjem, és igyekezzem megakadályozni a háborút nagy pénzüsszegek szétosztásával, amelyeknek kifizetésére a cár váltóleveleket adott. A moldvai fejedelem, akinek országán követemnek át kellett mennie, már a cár védelme alá helyezte magát, úgyhogy a cár nem adhatott útlevelet emberemnek, különben fölkeltette volna a moldvai fejedelem gyanúját. Így hát az én útlevellemel indult el. Minthogy ismerték őt, jól fogadták, de a cár útlevelét is kérték tőle. Ezt nem tudta előadni, s ezért a moldvai fejedelem elküldött Seremetyev tábornokhoz, aki a cárnak a Dnyeszter mellett álló seregét vezérelte. Követem, amikor látta a fejedelem zavarát, megvallotta neki, hogy a cár tud a küldetéséről. Több sem kellett ahhoz, hogy visszatartsák, félelemből, hogy talán a moldvai fejedelem kizárá-

sával kötik meg a békét. Nemsokára odaérkezett a cár is, és tagadta azt, amit követem előadott. Aztán visszaküldte hozzám azzal a mentegetődzéssel, hogy kénytelen volt így cselekedni a moldvai fejedelem gyanújának eloszlatása érdekében. E közbejött esemény keresztülhúzta reményeimet. De a Prut melletti csata és az orosz hadsereg teljes romlása annyira tönkretette a cár terveit, hogy a fejedelem egyáltalán nem gondolt többé arra, hogy szövetséget kössön Franciaországgal.

Nem kutatom ezekben az *Emlékiratok*-ban, hogy a dicső emlékezetű XIV. Lajos, az annyira tisztán látó király miért hanyagolta el a cár ajánlatait éppen a geertruidenbergi tárgyalások idején, mert ezekben a körülményekben is, épp úgy, mint életem eseményeiben, felismertem azt a nagy igazságot, amelyet mindenki teleszájjal hirdet, de csak kevesen hisznek benne igazán: ember tervez, Isten végez. *Övé legyen a magasztalás meg a dicsőség minden századokon át!*

.oOo.